

Erma RAMIĆ-KUNIĆ

Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
erma.ramic.kunic@izj.unsa.ba

Mehmed KARDAS

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

UDK 272-282.7(0.068):003.349.1
DOI: <https://doi.org/10.31745/s.72.2>
izvorni znanstveni članak
primljen: 30. travnja 2023.
prihvaćen: 7. studenoga 2023.

BOSANSKI APOSTOLI: TEKSTOVNO-LEKSIČKO ISTRAŽIVANJE

U ovome radu ispituje se tekstovno-leksička razina bosanskih apostola: Giljferdingova 14, Hvalova i Mletačkog. Na temelju bogate uporedne građe, uključujući najstarije sačuvane slavenske apostole, kao i apostolske tekstove unutar hrvatskoglagoljskih misala, daje se jasnija predstava o leksičkom sastavu teksta koji je tradiran u srednjovjekovnoj Bosni. Na osnovu komparativne analize zaključuje se da bosanski apostoli dobro čuvaju leksiku iz najstarijega prijevoda, ali je u njima evidentan utjecaj preslavske redakcije, slično najstarijim slavenskim apostolima, što korespondira s rezultatima istraživanja koja su potvrdila da je preslavska redakcija najrasprostranjenija u južnoslavenskim rukopisima. Na razini međusobnih odnosa tekstova bosanskih apostola utvrđen je visok procent podudaranja njihovih tekstova, dok je udaljšavanje rezultat različitih predložaka koji su im u podlozi. Detaljna uporedba pokazuje da je u Hvalovu apostolu, u odnosu na Giljferdingov 14 i Mletački, vidljiviji utjecaj makedonskoga predloška. Ključne riječi: staroslavenski apostol, Hvalov zbornik, Mletački zbornik, Giljferdingov apostol 14, leksika, tekstologija

1. UVOD

Pitanje prvobitnoga slavenskog prijevoda apostola zasigurno je jedno od najsloženijih u paleoslavistici. To potvrđuje činjenica da se u okvirima dosadašnjih naučnih istraživanja nisu iskristalizirala mišljenja istraživača niti u pogledu vremena i mjesta nastanka prvobitnoga prijevoda apostola,¹ niti u

¹ Problematika prvobitnoga prijevoda apostola zadire prevashodno u pitanje njegova grčkoga predloška, kao i u odnos toga predloška prema grčkim redakcijama. Vjerovatno je riječ o

pogledu njegovih mlađih redakcija. Problem proučavanja utoliko je složeniji s obzirom na to da ne raspolažemo prijepisima apostola ne samo iz ćirilometodskoga perioda nego ni onima iz 10. i 11. st., za razliku od evanđeoskih tekstova. Jedini prijepis apostola iz 11. st., *Eninski apostol*, sačuvan je samo u znatno oštećenom fragmentu, dok su najstariji sačuvani tekstovi apostola prijepisi iz 12. st. (KOVAČEVIĆ 1985: 100). Osim toga, za razliku od evanđeoskoga teksta čija je konzervativna tekstna verzija sačuvana u nekoliko kantskih rukopisa, tekst apostola sačuvan je u mlađim prijepisima u kojima je prvobitni tekst već izmijenjen, što dodatno komplicira pitanje rekonstrukcije njegova pratećeg.

Na temelju istraživanja ruskoga paleoslaviste Grigorija Voskresenskog koji je, slijedeći model redakcija uspostavljenih za evanđeoski tekst, klasificirao slavenske apostole u četiri redakcije, udareni su temelji za proučavanje apostola. U njegovoj studiji iz 1879. godine plasirana je hipoteza o četiri redakcije prijevoda apostola:

1. prvobitna ili arhaična redakcija, koju predstavlja *Tolkovski apostol* iz 1220. godine;
2. druga, ruska redakcija, koja je najbolje očuvana u *Tolstovskom apostolu*;
3. treća, ruska redakcija, koja se tradicionalno pripisuje moskovskom mitropolitu Aleksiju;
4. četvrta, rusko-bugarska, koja je nastala pod trnovsko-resavskim utjecajem (VOSKRESENSKIJ 1879).

Međutim, od samih početaka istraživanja teksta apostola kritizirana je ova podjela na redakcije s obzirom na to da nijedan tekst nije sačuvan u verziji koja je bliska prvobitnome prijevodu, nego su njegovi najstariji primjerci već prošli utjecaj preslavske redakcije. Pored toga, u istraživanju evolucije slavenskoga apostola najstarijim istraživačima prigovaran je i sam pristup; naime, problemu apostola prvi istraživači pristupali su s aspekta pravolinijске evolucije jedinstvenoga osnovnog teksta, pri čemu nisu dovodili u pitanje evoluciju teksta u vezu s njegovim strukturnim tipovima (NEDELJKOVIĆ 1972: 28–30). U skladu s tim, sama struktura apostola, kao i u slučaju odnosa tetra – aprakos, presudna je za definiranje najstarijega tipa teksta, što svakako ima odraza i na tekstovno-leksičkome nivou posebnih tipova.

Slavenski tekstovi apostola poznaju tri tipa: *puni apostol*, koji obuhvata cijeli tekst *Djela apostolskih* te okružne poslanice i poslanice sv. Pavla.

---

grčkom predlošku koji je već sadržavao miješana čitanja. Više o tome v. u NEDELJKOVIĆ 1972: 32.

Ovome tipu apostola pripadaju: *Kristijanopoljski* iz 12. st. (Christ), *Tolkovi apostol* iz 1220. god. (Tolk), *Vranešnički* iz 13. st. (Vran), kao i sva četiri bosanska apostola: *Giljferdingov 14* (Giljf 14), *Hvalov* (Hval), *Mletački* (Mlet) i *Pantelejmonov apostol* (Pant). Za razliku od punoga apostola, *kratki apostol* sadrži *Djela apostolska* i poslanice koji su uređeni za liturgijsku praksu kao u izbornom tipu evanđelja. Stoga su u kratkom apostolu izostavljeni pojedini odlomci. Slavenski su apostoli koji pripadaju ovom tipu *Eninski* iz 11. st. (En), *Ohridski* s kraja 12. st. (Ohr), *Strumički* iz druge polovine 13. st. (Strum). Treći je tip apostola *puni praks-apostol* koji je također organiziran za liturgijsko čitanje, ali sadrži kompletan tekst. Ovome tipu apostola pripadaju: *Slepčanski* iz druge polovine 12. st. (Slepč), *Karpinski* 13./14. st. (Karp) i *Šišatovački* (Šiš) iz 1324. godine.

Iz cjelokupnoga bosanskog srednjovjekovnog pisanog nasljeđa sačuvana su četiri potpuna teksta apostola,² nastala krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Dva od njih nalaze se u okviru zbornika: *Hvalov* i *Mletački*, dok su druga dva zasebne knjige: *Giljferdingov 14* i *Pantelejmonov apostol* (KUNA 2008: 141–142).³ Apostolski tekstovi, u odnosu na evanđelja, čine neuporedivo manji dio korpusa preživjele bosanske srednjovjekovne književnosti. Unatoč tome, oni predstavljaju nezaobilazan izvor za proučavanje slavenskoga teksta apostola te su zbog toga korišteni kao komparativni materijal u svim najvažnijim radovima koji su se bavili evolucijom teksta slavenskoga apostola. U većini tih radova bosanski apostoli tretirani su kao predstavnici konzervativnoga tipa teksta,⁴ što je, kao što je poznato, odlika kompletne bosanske crkvenoslavenske pismenosti.⁵ Međutim, iako je kritičko izdanje *Hvalova zbornika* (1986) ponudilo leksičke razlike *Grškovićeva* (Gršk), Mlet i Giljf 14 (u izdanju poznatom kao *Lenjingradski apostol*) u odnosu na tekst Hval apostola, do danas nemamo detaljnija tekstološka istraživanja bosanskih apostola kao grupe.

² S bosanskim i humskim prostorom kao mjestom nastanka povezuju se i dva glagoljska fragmenta apostola iz 12. st.: Grškovićev i Mihanovićev. O tome v. u JAGIĆ 1893: 38; ŠIMIĆ 2014.a, 24–25.

³ U dosadašnjim proučavanjima komentirani su njihova grafija i jezik, uglavnom u pravcu utvrđivanja njihovih bosanske redakcijske i dijalekatske pripadnosti. V. o tome u radovima KUNA 1988; KUNA 2008: 141–150 i 156–166.

⁴ Up. VOSKRESENSKIJ 1879: IV i VI, koji *Giljferdingov 14* (A 18) i *Hvalov apostol* (A 37) svrstava u rukopise prve redakcije. *Hvalov apostol* i drugi istraživači svrstavaju u prvu grupu, koja »сѣдържат първоначалния превод и са обединени под названието *архаична група*«. O tome v. HRISTOVA 2004: 43.

⁵ Dosadašnja su istraživanja pokazala da je slavenska pismenost u Bosnu stizala iz Makedonije, preko Zete i Huma, ali i iz Hrvatske. O tome v. JURIĆ-KAPPEL 2005: 84.

U skladu s postavkom da su u bosanskim apostolima, kao i općenito u slavenskim apostolima, ukrštene varijante iz različitih predložaka, odnosno da je evidentno jako grananje, kao i različiti tipovi predložaka za svaki kodeks (KUNA 1988: 16–17) – pri čemu tekstovi bosanskih apostola nisu detaljno upoređeni s drugim najstarijim slavenskim apostolima – u ovome se radu komparativnom metodom, na temelju građe koju čine najstariji sačuvani slavenski apostoli, kao i tekstovi apostola unutar hrvatskoglagoljskih misala: *Vatikanskoga Borg III₄* (Vat₄), *Hrvojeva* (Hrv), *Ročkoga* (Roč) i *Novakova* (Nov), analizira leksički sastav teksta koji je tradiran u okrilju Crkve bosanske. Ovo je istraživanje zasnovano na komparativnoj metodi koja predstavlja temelj u tekstološkome proučavanju srednjovjekovnih tekstova. Dakle, ekscerpirani primjeri u prvome dijelu rada bit će klasificirani prema leksičkim slojevima, kako je to uobičajeno u slavenskoj tekstologiji. Uz svaki primjer navode se sinonimi i varijante iz svih poređenih rukopisa.⁶ U drugome dijelu rada, uporedbom bosanskih apostola Giljf 14, Hval i Mlet, ispitat će se u kojoj mjeri njihovi tekstovi slijede srodan predložak, a u kojoj mjeri se udaljavaju na osnovu sličnih i različitih predložaka koji su im poslužili kao izvor.⁷ Za potrebe utvrđivanja sličnosti i razlika između tekstova tri navedena bosanska apostola korišteno je kritičko izdanje *Hvalova zbornika* (1986), a za odnos prema tekstovima hrvatskoglagoljskih apostola kritičko izdanje *Hrvojeva misala* (1973).

2. LEKSIČKI SLOJEVI

2.1. Grecizmi

Kada se analiziraju leksički slojevi koji odražavaju konzervativan tip pretpostavljenoga prvobitnog prijevoda, dosadašnja istraživanja slavenskoga apostola izolirala su sloj neprevedenih grecizama, čije je pojavljivanje u tekstu svjedočanstvo arhaičnoga predloška iz kojeg su rukopisi prepisani.⁸ U poređenju s najstarijim slavenskim apostolima, za bosanske apostole može se utvrditi

⁶ Primjeri se navode ako određeni rukopis sadrži tu dionicu apostolskog teksta. Ukoliko ne sadrži, to se posebno ne navodi.

⁷ U ovo istraživanje nije uključen tekst Pant apostola s obzirom na to da njegovim digitalnim izdanjem ne raspolažemo. Tekstovi Giljf 14 i Mlet apostola odnedavno su dostupni na mrežnoj stranici ANUBiH: Korpus srednjovjekovnih bosanskih tekstova | Novi zavjet (<https://kartoteka.anubih.ba/gradja/search>), dok je građa iz Hval apostola crpljena iz kritičkog izdanja *Hvalova zbornika* (1986). Podatke o izvorima vidi na kraju rada.

⁸ O tome vidjeti u: JAGIĆ 1913; HORÁLEK 1954; L'VOV 1966.

visok procenat očuvanja ovoga leksičkog sloja, naročito u primjerima u kojima bosanski apostoli pokazuju složnost napram mlađih leksičkih izbora u drugim apostolima u kojima je zamjetan jači utjecaj preslavskoga tipa teksta. Naime, poznato je da su najstariji slavenski apostoli, za razliku od tekstova kanonskih evanđelja, u većem procentu inovirani preslavskom leksikom, odnosno da preslavski redaktori mijenjaju grčke lekseme slavenskim ekvivalentima: grč. *αεργъ*, *аниеръ* mijenjaju u *вѣтръ*, *въздоухъ*, tako isto i pridjev *αερνъ* mijenjaju u *въздоушнъ*, grč. *περιτομικъ* zamjenjuju s *овръзание*, *окроение*, umjesto grč. *ακροϋστικъ* dolazi *неовръзание*, umjesto *αναθεμα* dolazi *проклатъ* itd. (HRISTOVA-ŠOMOVA 2004: 765–769; MAKARIJOSKA 2019: 264–265). Iako se u svim najstarijim slavenskim apostolima čuva fond neprevedenih grecizama, te ih u tome dobro slijede bosanski apostoli, brojni su primjeri u kojima se bosanski apostoli drže konzervativnije zadržavajući grecizme tamo gdje drugi apostoli imaju preslavске sinonime.

αεργъ, *аниеръ* (< grč. *ἀήρ*)

1Kor 9,26 *въ аръ* Giljf 14 *ваниеръ* Hval *вър* Mlet *аера* Christ *въ αεργъ* Ohr *въ аеръ* Šiš na *áеръ* Čud *аеръ* Hrv Vat₄ Roč Nov / *въ вѣтръ* Tolk Tolst

1Kor 14,9 *въ аиръ* Giljf 14 *въ анер* Hval *въ аеръ* Mlet *въ αεργъ* Slepč Šiš / *въ вѣтръ* Christ Tolk Tolst

περιτομικъ (< grč. *περιτομή*)

Rim 3,1 *аперетоми* Giljf 14 *перытомыи* Hval *вврѣзание* *перьтомини* Mlet *перитомии* Šiš / *овръзаниа* Christ Tolst *овръзаниоу* Slepč Tolk

Gal 2,7 *перитомии* Giljf 14 *перитоми* Hval Mlet Slepč *перитомии* Šiš / *окроении* Christ *окроениѣ* Tolk *овръзаниа* Tolst *овръзаниа* Čud

Ef 2,11 *перитомие* Giljf 14 *перьтомыѣ* Hval Mlet *перитомиѣ* Šiš *п..ритомиѣ* Slepč *перитомиѣ* Strum / *овръзаниа* Christ Ohr Tolk Tolst

ακροϋστικъ, *ακροϋστιѣ* (< grč. *ἀκροϋστί*)

Rim 2,26 *акроствиѣ* Giljf 14 *акровьствыѣ* Hval Mlet *акроствиа* Christ *акроϋϋостиѣ* Slepč *акровѣстиа* Šiš *акровистіа* Čud / *неовръзание* Tolk Tolst

Gal 5,6 *акроствиѣ* Giljf 14 *акровьствиѣ* Hval Mlet *кровьствиѣ* Strum *акровьствиа* Šiš *акровистіа* Čud / *неовръзание* Christ Tolk Tolst / *некраѣврѣзание* Ohr

αναθεμα, *анаѣма* (< grč. *ἀνάθεμα*)

Rim 9,3 *анатома* Giljf 14 *анатема* Hval Šiš *аньтема* Mlet *анаѣма* Christ Slepč Ohr / *ѡлчченъ* Tolst *различченъ* B5

1Kor 12,3 анаѡѡма Giljf 14 антѡма Hval анѡтѡма Mlet анаѡѡма Christ Slepč Šiš Tolk Čud anatěma Hrv Vat₄ Roč Nov / проклѡтѡ Tolst

1Kor 16,22 анаѡѡма Giljf 14 анатѡма Hval Šiš анѡтѡма Mlet / проклѡтѡ Christ Ohr Tolk / ѡлѡченѡ Tolst

Gal 1,9 анаѡѡма Giljf 14 анатѡма Hval Šiš анѡтѡма Mlet анаѡѡма Ohr Strum Šiš Čud / проклѡтѡ Christ Tolk Tolst

акрогони (< grč. ἀκρογωνιαίος)

1Petr 2,6 крогони Giljf 14 акрѡгони Mlet крогони Hval крогони Slepč Šiš крогониѡнѡ Lobjk / оѡгѡлѡнѡ Christ nugl'nago Hrv ugl'na Vat₄ Roč ugl'nago Nov жголенѡ Kapr

архиерѡки (< grč. ἀρχιερεύς)

Hebr 5,5 архѡиерѡки Giljf 14 arhierēi Hrv Vat₄ Roč Nov архѡиерѡкѡ Hval архѡиерѡ Ohr Slepč Šiš En ерѡкѡ Strum / старѡишина стѡитѡлѡскѡ Mat старѡишина мѡлѡвѡникѡ Christ

Hebr 5,10 архѡиерѡки Giljf 14 архѡиерѡи Hval Strum Ohr Šiš Slepč / старѡишина стѡитѡлѡскѡ Mat старѡишина мѡлѡвѡникѡ Christ

Hebr 8,1 архѡиерѡкѡ Giljf 14 архѡиерѡи Hval архѡиерѡи Ohr En Slepč архѡиерѡкѡ Strum архѡиерѡки Šiš / старѡишиноѡ мѡлѡвѡникѡ Christ

Hebr 13,11 архѡиерѡмомѡ Giljf 14 архѡиерѡмомѡ Hval архѡиерѡмомѡ Ohr Šiš arhierēomъ Hrv Vat₄ Nov Roč ерѡмомѡ Strum / старѡишиноѡ сѡѡениѡкѡ Christ

ѡпѡстѡлиѡкѡ (< grč. ἐπιστολή)

Rim 16,22 ѡпѡстѡлиѡ Giljf 14 Mlet Christ Čud ѡпѡлиѡ Hval ѡпѡстѡлиѡ Tolk Šiš / писаниѡ Tolst

1Kor 5,9 вѡ ѡпѡстѡлиѡ Giljf 14 Mlet вѡ ѡпѡстѡлиѡ Šiš Christ ѡпѡлиѡ Hval вѡ ѡпѡстѡлиѡ Tolk вѡ ѡпѡстѡлѡиѡ Čud / послѡниѡмѡ писаниѡ Tolst

катѡпѡтазма (< grč. καταπέτασμα)

Hebr 6,19 катѡпѡтазмѡ Giljf 14 Hval катѡпѡтазмѡ Šiš катѡпѡтазма Strum тѡтѡпѡтазма Ohr / оѡпѡнѡ Christ Slepč

Hebr 9,3 катѡпѡтазмѡ Giljf 14 катѡпѡзма Hval катѡпѡтазмѡ Ohr Slepč Strum Šiš katarēzmě Hrv Vat₄ Roč katarēz'mi Nov / завѡкѡкѡ Christ

идѡлѡ (< grč. εἶδωλον)

1Kor 12,2 кѡ идѡломѡ Giljf 14 Hval Mlet Šiš k' idolom Hrv Vat₄ Roč Nov кѡ доломѡ Slepč / кѡ коѡмиромѡ Christ

2Kor 6,16 съ идоли Giljf 14 Hval Mlet съ идолы Slepč Šiš / съ ко҃миръ҃ы Christ Tolk Tolst

страти҃гъ (< grč. στρατηγός)

Dj 16,22 страти҃зи Giljf 14 Mlet Hval Strum Ohr Šiš Mat / воєвод҃ы Slepč Christ

апосто҃лъ (< grč. ἀπόστολος)

1Kor 1,11 ап̄л̄ъ Mlet Giljf ап̄л̄ъ Hval ап̄л̄ъ Christ апосто҃лъ Tolk Tolst Šiš / посланик҃ъ GB

еписко҃упъ (< grč. ἐπίσκοπος)

1Pet 2,25 еписко҃упоу Giljf 14 Hval Mlet Christ Šiš еп̄с̄поу Slepč / b(i)sk(u)pu Hrv Vat₄ Roč Nov / посѣтителоу GB

етнарь҃хъ (< grč. ἐθνάρχης)

2Kor 11,32 етнар҃хъ Giljf 14 етнар҃хъ Hval Mlet ефанар҃хъ Ohr Slepč етер҃нар҃хъ Strum ю-финар҃хъ Giljf 13 Giljf 15 юнѣ-фар҃хъ Šiš / старѣшина града Каг҃р Mat Tolk Tolst / г҃аз҃ыконачалник҃ъ Čud

идололатр҃ъ (< grč. εἰδωλολάτρης), идололатри҃къ (< grč. εἰδωλολατρία)⁹

Ef 5,5 идололатр҃ъ Giljf 14 идололатар҃ъ Hval идололатр҃е Mlet идололатр҃ъ Šiš / ко҃мирослоужник҃ъ Christ сл҃г҃а к҃миромл҃ъ Tolst / идоложр҃ѣцѣ Slepč Giljf 13 Giljf 15 идоложр҃ѣтвенно Strum Каг҃р / идолослоужител҃ъ Ohr idolumъ služenie Hrv Nov idolosluženie Vat₄ Roč

Kol 3,5 идололатр҃ы҃къ Giljf 14 Hval идололатр҃е Mlet идололатри҃на Šiš / идололаскр҃ѣдна Каг҃р / идолослѣженіе Strum / ко҃миромл҃ъ слоужован҃ье Christ

Međutim, u bosanskim apostolima ima potvrda njihove podudarnosti u pogledu upotrebe preslavske konstrukcije na mjestu grecizma. Na primjer, u Dj 13,15 Ohr apostol ima grecizam архисоу҃наго҃ги, dok bosanski apostoli zajedno s ostalim najstarijim slavenskim apostolima imaju novi izbor koji je zasigurno

⁹ Grecizam идололатр҃ъ u rukopisima se prevodi s идоложр҃ѣцѣ, идолослоужител҃ъ, идоложер҃твенник҃ъ, идолотр҃ѣвник҃ъ, а идололатри҃на s идолослоуженіе, идолотр҃ѣвно, идолотр҃ѣвие. Osim navedenih grecizama, u bosanskim se apostolima javljaju i идолослоужител҃ъ (1Kor 5,11 Mlet), идоложр҃ѣтвенн҃ъ (1Kor 8,4, 1Kor 8,7, 1Kor 8,10, 1Kor 10,28) i идолотр҃ѣвник҃ъ (1Kor 5,10 Mlet, 1Kor 6,9, 1Kor 10,7).

iz davne zajedničke podloge. Isto tako u 1Kor 8,10 umjesto grč. ἐν εἰδωλείῳ u bosanskim apostolima dolazi вѣ трѣвѣци.

архисвнагогъ (< грč. ἀρχισυνάγωγος) / старѣшина звора

Dj 13,15 старишинѣ звора Giljf 14 старишинѣ звора Mlet старѣшинѣ звора Hval старѣшингы събороу Slepč старѣшингы звора Šiš старѣшиню звора Mat / архисоунагоги Ohr

1Kor 8,10 вѣ трѣвѣци Giljf 14 Hval Mlet вѣ трѣвѣци En Ohr Šiš вѣ трѣвѣци Slepč / вѣ коулирници Christ Tolk Tolst / вѣ идоли Strum

Različiti predlošci kojim raspolažu bosanski pisari proizvode i ovakve razlike u pogledu upotrebe grecizma ili slavenske riječi: u Jk 4,7 Hval ima grecizam дѣволъ (διάβολος), dok Giljf 14 i Mlet zajedno s Christ i Šiš imaju moravizam неприѣзнь;¹⁰ u 1Kor 1,23 Hval i Mlet imaju grecizam скандѣль (σκάνδαλον), dok Giljf 14 ima slavenski ekvivalent съблзнь.

Jk 4,7 дѣволу Hval / неприѣзни Giljf 14 Mlet непризани Christ Šiš

1Kor 1,23 скандѣль Hval скандѣль Mlet / склзнь Giljf 14 съблзнь Christ Tolk Tolst соблзнь Čud

Hvalov apostol razlikuje se od Giljf 14 i Mlet, ali i od gotovo svih slavenskih apostola prisutnošću grecizma атомъ (ἐν ἀτόμῳ) u *Prvoj poslanici Korinćanima*, što se podudara s grčkim tekstom, za razliku od drugih poređenih apostola koji koriste slavenske varijante pridjeva нераздѣленъ.¹¹ Važno je istaći da se od velikoga broja rukopisa koji se nalaze u kritičkom aparatu Voskresenskog, samo dva podudaraju s Hvalom: *Apostol 27* iz 14. st. za koji se navodi da je »сербскаго правописанія« (zbirka Hludova No 39) i *Apostol 28* iz 16. st. koji se opisuje kao »правописанія средне-болгарскаго, смѣшаннаго съ сербскимъ (No 40)« (VOSKRESENSKIJ 1906: 5).

¹⁰ U primjeru zamjene moravizma неприѣзнь grecizmom дѣволъ Jagić (1868: 27) vidi kasnije izmjene, što potvrđuje i Tolst apostol, predstavnik preslavskoga tipa teksta: Usp. Ef 6,11 кнзельмъ непьр[иѣ]звнинамъ Mih казельмъ неприѣзвнинамъ Hval кнезельмъ неприѣзвнинамъ Giljf 14 казельмъ неприѣзвнинамъ Mlet кѣзельмъ неприѣзвнинамъ Ohr кѣзельмъ неприѣзвнинамъ Christ кѣзельмъ неприѣзвнинамъ Slepč кѣзельмъ неприѣзвнинамъ Šiš / хѣдожкѣтѣ дѣволу Tolst. Zanimljivo je podudaranje grešaka кнзельмъ i кнезельмъ u Mih i Giljf 14 umjesto кѣзельмъ.

¹¹ Riječ атомъ ne pronalazimo niti u Miklošičevu rječniku (MIKLOSICH 1862) niti u *Slovníku jazyka staroslověnského* (SLOVNÍK 1966).

1Kor 15,52 въ атомъ Hval въ атомѣ А 27 А 28 / въ нераздѣлимѣнь Giljf 14 въ нераздѣлени Mlet въ неразложьнѣ Christ въ неразложьнѣ Tolк въ нераздѣлений Tolst / v grobĕh' Hrv Vat₄ v' nĕzapu Nov Roĉ

U Gal 3,24 i 3,25 za grĉ. παιδαγωγός u slavenskim apostolima dolaze varijante пѣстоуѣнь, педагогъ ili казателъ. Mlet i Hval u Gal 3,25 imaju grecizam, a u Gal 3,24 Mlet ima kontaminirani oblik пистѣньдагогъ (пистоуѣнь + педагогъ). Ovaj oblik mogao bi se smatrati svojevrsnim hapaksom jer ga ne nalazimo ni u jednome drugom slavenskom apostolu, a oĉito je nastao zagledanjem u dva predloška.

Gal 3,24 пистѣньдагогъ Mlet педагогъ Šiš / пѣстоуѣнь Giljf 14 Hval / пѣстоуѣнь Ohr Strum пѣстоуѣнникъ Christ Tolк / казателъ Slepĉ казателъ Tolst

Gal 3,25 подъ пѣдагоженъ Hval подъ педагомъ Mlet подъ педагогомъ Šiš / подъ закономъ Giljf 14 / подъ пѣстоуѣнникъмъ Christ Tolк / подъ казателемъ Tolst

2.2. Leksiĉki arhaizmi

Uz neprevedene grecizme, kao potvrda starine predloška uzima se i oĉuvanje arhaiĉnoga leksiĉkog sloja, prije svega ohridskog i moravskog, a u dosadašnjim prouĉavanjima slavenskoga apostola bosanski rukopisi veĉ su pridruŹeni arhaiĉnoj grupi koja dobro ĉuva ovaj leksiĉki sloj. Inaĉe se za bosanske kodekse pretpostavljaju stari, glagoljski predlošci koji se veŹu za ohridsku školu, a za ispitivanje bosanske grupe apostola prema makedonskim podlogama, pored Hvala, mogao bi biti veoma vaŹan i Pant apostol, koji je, prema ispitivanjima H. Kune, prepisan iz najmanje dva predloška od kojih bi jedan mogao biti makedonski (KUNA 1988: 12; KUNA 1996: 209–211). Detaljnije istraŹivanje odnosa makedonskih i bosanskih apostola zasigurno bi dalo i nove poglede na tekstnu tradiciju apostola Crkve bosanske s obzirom na to da su u ovim rukopisima saĉuvani neki leksiĉki arhaizmi koji dolaze iz veoma starih predloŹaka: takav je jedan arhaizam leksema валии,¹² saĉuvana samo u makedonskom Ohr te bosanskom Hval apostolu,¹³ dok ostali poređeni apostoli imaju leksemu врачъ.

¹² Više o leksemi валии v. L'VOV 1966: 39–48.

¹³ U bosanskom crkvenoslavenskom korpusu imenica валии, pored Hval apostola, javlja se još samo jednom, i to u *Ĉajniĉkom evanđelju*: Mt 9,12 вѣлии.

Kol 4,14 **валы** Hval **валий** Ohrid / **врачь** Giljf 14 Mlet Christ **Šiš** **врачь** Slepč

Pored Hvala, podudaranje s Ohr pokazuju i Giljf 14 i Mlet tamo gdje drugi najstariji slavenski apostoli ponekad imaju drukčije izbore.

Rim 13,4 **не испьти** во Giljf 14 **не** во **испытн** Hval **нѣ** во **спитн** Mlet **не** **испѣтн** во Ohr / **не** **везоума** во Christ **Šiš** **Толк** **не** во **везоума** Slepč / **не** **тоуне** во Karp **не** **туне** во Tolst

U poredbom bosanskih s najstarijim slavenskim apostolima stječe se jasan dojam o njihovu veoma dobrom podudaranju i zajedničkom slijeđenju arhaičnih predložaka. Naravno, izmiješana građa proizvela je to da su bosanski apostoli u očuvanju arhaizama ponekad podudarni s većinom najstarijih ili, pak, pojedinim od njih. U listi koja slijedi prvo se navodi leksički arhaizam koji dijele sva tri bosanska apostola, a potom inovacija koja je karakteristična za neke druge rukopise:

ѡЗЫКЪ / страна

Dj 8,9 **ѡзыкѡ** Giljf 14 Mlet Hval Christ **ѡзыкѡу** Slepč **ѡзики** Strum **ѡзыкѡу** Vran / **странѡу** Šiš

сѢНЬМИШТЕ, **сѢНЬМЪ** / **сѢВОРИШТЕ**, **сѢВОРЪ**

Dj 19,8 **въ сѢнѣмищѣ** Giljf 14 Mlet Hval **Šiš** Ohr Christ / **сѢворъ** Slepč **своищѣ** Mat

Dj 9,2 **снѣмищѣмъ** Giljf 14 Hval **санѣмищѣмъ** Mlet **сонѣмищѣмъ** Ohr **сѢнѣмищѣмъ** Slepč **снѣмищѣмъ** Christ **Šiš** **снмищѣмъ** Vat₄ **санмищѣмъ** Hrv Roč Nov

постъ / **алѣканиѣ**

Dj 14,23 **постѡмъ** Giljf 14 Mlet Hval **постѣмъ** Christ Ohr **Šiš** Strum / **алканиѣмъ** Slepč

архитектонъ / **дрѣводѣла**

1Kor 3,10 **архитектѡнъ** Giljf 14 Mlet Hval **архитектонъ** Tolк Christ / **тектонъ** / **древодѣла** Tolst Giljf 13 Giljf 15. Bosanski apostoli ne poznaju leksemu **дрѣводѣла**.

воуиство / **ѡродѣство**

1Kor 3,19 **воуиство** Giljf 14 Mlet Hval Tolк Christ / **ѡродѣство** Tolst **ѡродѣство** Karp

ради / д'ѣлѣ, д'ѣла

1Kor 4,17 ради Giljf 14 Mlet Hval Tolk Christ / д'ѣла Tolst

спѣхъ / движение

2Kor 9,2 спѣхъ Giljf 14 Hval Mlet спѣхъ Tolk Šiš Slepč / движение Tolst /
тѣщаниѣ ваше Christ / оусердыѣ Čud

U bosanskim Giljf 14 Hval Mlet nije zabilježena leksema движениеѣ.

щедрота / пространство

2Kor 9,11 щедротѣу Giljf 14 Mlet Hval Tolk Christ Ohr Slepč / пространство
Tolst / простотѣ GB

2Kor 9,13 щедротѣхъ Giljf 14 Mlet Hval Tolk щедротѣмъ Šiš /
пространствомъ Tolst / простотою Christ GB

Samo se u 2Kor 8,2 javlja i leksema пространство u Giljf 14, Mlet i Hval, ali i svim drugim analiziranim kodeksima, poput Tolk i Tolst, dok je leksema щедрота u Rim 12,1 zabilježena u svim ovdje analiziranim rukopisima.

прѣтыкание / почтение

2Kor 6,3 притиканьѣ Hval Mlet Giljf 14 прѣтыкание Strum pretikaniè
Hrv Vat₄ Nov Roč прѣтыканиа Christ Ohr Slepč Šiš Mat прѣтыканиа Tolk
/ почтения Tolst

видѣнью / образъ

2Kor 5,7 вѣдѣннѣмъ Hval Mlet Giljf 14 видѣннѣмъ Tolk Christ Ohr Šiš
Mat GB viděniemъ Hrv Vat₄ Nov Roč / образомъ Tolst Karp

вѣда / ноужда

2Kor 9,7 вѣды Giljf 14 виды Hval Mlet вѣди Strum bëdi Hrv Vat₄ Nov
Roč вѣды Tolk Christ Ohr Slepč Šiš Mat / нѣжа Tolst нѣжа GB

разоумѣвати / свѣдѣти

1Kor 3,20 разоумѣваетъ Giljf 14 разоумѣваетъ Slepč Karp Šiš разоумыеть
Hval разѣмиваетъ Mlet / свѣсть Čud GB вѣсть Tolk Tolst

отрада / льгъко

2Kor 8,13 ѡради Giljf 14 ѡрада Mlet Hval Slepč Šiš / льгъко Tolk легъко
Tolst льгъ Mat леко Karp

Navedenim se primjerima mogu pridružiti i sljedeći:

Dj 7,58 **свѣдѣтеле** Hval **свѣтеле** Giljf 14 **свѣдѣтеле** Mlet **свѣдѣтеле** Slepč Christ **свѣдѣтеле** Šiš

2Kor 5,11 **въ свѣстехъ вашихъ** Hval Mlet Giljf 14 **въ свѣстехъ вашихъ** Tolk Slepč v s(ve)tiħь v(a)šiħь Hrv Vat₄ Nov Roč / **въ вѣдѣннихъ вашихъ** Tolst

2Kor 5,12 **нъ виноу** Tolk Šiš Christ Hval Mlet Giljf 14 GB / **но извѣтъ** Tolst Karp

2Kor 5,16 **разоумьхомь** Hval Mlet Giljf 14 **разоумѣхомь** Tolk Šiš Christ / **вѣдѣхомь** Tolst

2Kor 9,3 **оупостаси** Tolk оу **постаты** Hval Mlet Giljf 14 **ипостати** Slepč въ **постати** Šiš / **части** Tolst Christ

2Kor 12,4 **неизречены** Giljf 14 Hval Strum **неизрѣни** Mlet **неизреченьны** та Tolk Christ Ohr Slepč Šiš Mat / **неизглаголемата** Tolst **неизгланны** GB / **tainie** Hrv Nov Roč Vat₄

2Kor 12,6 **неоудръ** Giljf 14 Hval Mlet Tolk Christ Ohr Slepč Šiš Mat / **не вѣдѣ мѣдрь** Strum / **несмысль** Tolst / **bezumanь** Hrv Vat₄ Nov Roč **везъзменъ** GB

Ef 1,4 **сложеныѣ** Giljf 14 Hval Mlet **сълужения** Tolk Šiš GB Christ / **prie-složenîe** Hrv Vat₄ Nov Roč / **сътворенья** Tolst¹⁴ / **слога** Čud

Ef 1,14 **снабдыны** Hval **сънабѣннѣ** Mlet **сънабѣдѣннѣ** Slepč Šiš Giljf 13 Giljf 15 **сънабѣдѣнню** Tolk Christ / **съблудениѣ** Giljf 14 A20¹⁵ / **потворения** Tolst

Jedna leksička pojava iz najstarijih rukopisa našla je odraz i u bosanskim kodeksima te je isticana kao znak arhaičnosti njihovih predložaka (KUNA i dr. 1986: 19; KUNA 2008: 74). Naime, riječ je o aoristnoj formi defektnoga glagola u čijim bi se formama **сѣтъ** : **сѣти** mogao vidjeti odnos infinitiv – supin (VONDRÁK 1893: 11). Forma 3. l. jd. aorista **сѣтъ** javlja se u nekim od najstarijih starocrkvenoslavenskih rukopisa, poput glagoljskoga *Kločeva glagoljaša* iz 11. st. te *Suprasaljskoga zbornika*, što nesumnjivo govori u prilog tome da je riječ o veoma staroj leksemi koja je vjerovatno bila dio prvobitnoga prijevoda. U bosanskim rukopisima ovaj se aorist javlja jednom u

¹⁴ Voskresenskij ne navodi odstupanja kod rukopisa prve i druge redakcije u izboru navedene lekseme, v. VOSKRESENSKIJ 1879: 244.

¹⁵ Srpski apostol s evanđeljem iz 14. stoljeća nerijetko ima varijante druge redakcije usp. VOSKRESENSKIJ 1879: IV.

evanđeoskom tekstu Čajn. rukopisa (Lk 7,40 **сѣтъ**), dok se drugi primjeri 3. l. jd. aorista u verzijama **сѣтъ**, **сѣта**, **сѣти** i **сѣдъ** pojavljuju upravo u bosanskim apostolima, na mjestima gdje drugi rukopisi koriste aorist glagola **речи**.

Dj 8,36 **сѣтъ** Giljf 14 **сѣта** Hval / **рече** Mlet Slepč Šiš r(e)če Hrv Vat₄ Nov Roč

Dj 19,35 **сѣта** Hval / **рече** Giljf 14 Mlet Christ

Hebr 8,5 **сѣты** Giljf 14 **сѣта** Hval **сѣтъ** Strum / **рече** Christ Ohr Slepč Šiš
2Tim (naslov poslanice) **сѣдъ** / **рече** Hval

Već je ranija uporedba bosanskih apostola ukazala na jednu zanimljivost u pogledu upotrebe korijena *rěsn-/istin-* u oblicima imenice **рѣснота** prema **истина** te pridjevskih formi **рѣснотивъ** i **рѣснотивьнъ** prema **истиньнъ**. Naime, korijen *rěsn-* smatra se panonsko-slovenskom jezičkom crtom, odnosno moravizmom (ŠIMIĆ 2014.b: 367; MAKARIJOSKA 2019: 272) i dobro se čuva u rukopisima makedonskoga porijekla, naročito u Slepč apostolu (MAKARIJOSKA 2015: 46). Korijen *rěsn-* apsolutno je dominantan u Hval apostolu, dok Giljf 14 i Mlet imaju varijante s korijenom *istin-*. Hvalov dosljedni izbor ovoga moravizma te podudaranje sa Slepč apostolom nedvojbeno ukazuje na makedonski predložak njegova teksta.

Jk 1,18 **рѣсноты** Hval **рѣсноты** Slepč / **истиньнымъ** Giljf 14 **истини** Mlet
istin'nom' Vat₄ istin'nimъ Nov Roč Hrv **истиньнымъ** Christ

1Petr 1,22 **рѣсноты** **дх̄омъ** Hval **рѣснотѣ** **дх̄омѣ** Slepč / **дх̄омъ** **истини** Giljf
14 / **истини** **дх̄мъ** Mlet / **правдѣ** **дх̄мъ** Christ

2Petr 2,22 **рѣснотываѣ** Hval. **рѣснотиваа** Slepč / **истинаѣ** Mlet **истиньнага**
Christ / Giljf 14 **истоваѣ**

1Iv 5,20 **рѣснотываго** Hval **рѣснотиваго** Slepč / **истиньнаго** Giljf 14 **истинаго**
Mlet **истьнаго** Christ

Rim 3,4 **рѣснотыванъ** Hval **рѣснотивенъ** Slepč / **истинанъ** Giljf 14 Mlet 14
истиньнъ Christ **истиньнъ** Šiš

2Kor 13,8 **на рѣснотоу** **на по рѣсноты** Hval **на рѣснотѣ** **нѣ по рѣснотѣ**
Slepč / **на истиноу** Giljf 14 **на истинѣ** **на по истини** Mlet **на истиноу** **нъ по**
истинѣ Christ Šiš

Gal 5,7 **рѣсноты** Hval **рѣснотѣ** Slepč / **истинѣ** Giljf 14 Christ Šiš **истини** Mlet

Hebr 9,24 **рѣснотывымъ** Hval **рѣснотивымъ** Slepč / **истиньнымъ** Giljf 14
истиньнымъ Christ Šiš

O neposrednoj vezi bosanskih apostola s tzv. ohridskom književnom školom, odnosno makedonskom pismoношću ranoga perioda slavenske pismoноsti svjedoče i primjeri u kojima su bosanski zadržali ista rješenja kao Strum apostol, a među kojima se posebno izdvaja Hval.

Hebr 3,14 начѣтакъ Hval Strum / покoнъньъ Giljf 14 покoнъ Christ Ohr En / начело Šiš Mat¹⁶

Hebr 3,14 впоcтaтти Hval Giljf 14 Strum / cъличниа Ohr En / тѣльcтвниа Christ / вѣтнiю Mat

S makedonskim apostolima bosanske povezuju i ovakvi primjeri:

Rim 15,6 инoдшъно Giljf 14 Mlet инoдoушнo Hval инoдшнo Ohr инoдшъно Slepč / ѣдинoдшъно Christ Tolк ѣдинoдoушъно Šiš ѣдинoдшнък Tolst

Hebr 2,10 зачѣльникъ Hval зачѣлъника Ohr / начѣльника Šiš / покoнънника Giljf 14 Christ Strum ..ника Slepč

Hebr 12,2 зачѣльника Hval зачдлъника Slepč / покoнънника Christ Ohr Strum / почѣльника Giljf 14

Na vezanost bosanskih rukopisa za makedonske predloške ukazivao je i Blaže Koneski,¹⁷ koji izbor u Dj 16,27 извѣлкъ ножъ што ga imaju Giljf 14, Hval i Mlet, jednako kao i Ohr изѣвлѣкъ ножъ, povezuje s utjecajem makedonskoga govornog područja. Drugi analizirani kodeksi na tome mjestu koriste izraz изѣмъ ножъ Šiš Карп изѣмѣкъ ножъ (!) Slepč измокъ ножъ Tolst иземъ ножъ Strum изѣвѣкъ Christ Mat. U Hebr 3,1 Giljf 14 bilježi leksemu достоиници koju poznaje samo još Ohr 64b10: тѣмъ вcѣмърѣтнoмoу житнiю достоиници вѣхoмъ.¹⁸ U drugim je rukopisima zabilježena leksema причѣстѣникъ. Doda li se ovakvim primjerima gotovo bez iznimke provedena zamjena leksema s korijenom *rěsn-* umjesto *istin-* u Hval apostolu, možemo nedvojbeno konstatirati da Hval čuva najbližu vezu s makedonskim rukopisima.

¹⁶ Leksema начѣтакъ nije nepoznata apostolskim tekstovima, ali u Hebr 3,14 nismo zabilježili slaganja drugih rukopisa s Hval i Strum. Ova se leksema javlja u Rim 11,16, Rim 8,23, 1Kor 16,15, gdje se bosanski tekstovi ponašaju jedinstveno i imaju начѣтакъ kao i svi drugi analizirani rukopisi.

¹⁷ KONESKI 1956: 50.

¹⁸ V. <http://gorazd.org/gulliver/?recordId=3426> (24. 4. 2023.).

2.3. Preslavizmi

O radu preslavskih redaktora na tekstu slavenskoga apostola dosta je pisano te je formirano tumačenje da među slavenskim apostolima nema rukopisa u kojem se ne nalazi preslavska leksika. To zapravo znači da čak i u arhaičnoj skupini rukopisa ima tragova preslavskoga prijevoda, tj. da je preslavska redakcija teksta bila rasprostranjena diljem pravoslavnoga slavenskog svijeta, kao i u najstarijim fragmentima hrvatskoglagoljskih misala i brevijara (HRISTOVA-ŠOMOVA 2012: 175). U ovu ocjenu uklapaju se i tekstovi bosanskih apostola, s tim da kontaminacija preslavizmima nije jednaka u svim dijelovima apostola. Naime, uporedbom njihovih tekstova nameće se jedan važan zaključak koji je u saglasnosti s tvrdnjom da je potpuni tekst apostola nastao postupno, dopunjavanjem kratkoga aprakosa (GAUPTOVA 2013: 11–12), a prisustvo većeg broja varijacija posljedica je slabije izraženoga liturgijskog karaktera teksta apostola u odnosu na tekst evanđelja (ALEKSEEV 2013: 204). Iz toga proizlazi da se bosanski apostoli međusobno podudaraju ili razlikuju u određenim dionicama teksta, preciznije knjigama. Tako npr., pojedini preslavizmi uopće ne dolaze u *Djelima apostolskim*, dok su u poslanicama vrlo frekventni. Uporedba bosanskih apostola s drugim slavenskim apostolima pokazuje ovakvu distribuciju preslavizama:

послоушѣство, послоушѣствовати / сѣвѣдѣтельство, сѣвѣдѣтельствovati¹⁹

Poznato je da preslavskim redaktorima pripada zamjena varijanti сѣвѣдѣтельство, сѣвѣдѣтельствovati iz ćirilometodskoga prijevoda varijantama послоушѣство, послоушѣствовати, koje se u literaturi smatraju najkarakterističnijim preslavskim leksemama i u evanđeoskom i tekstu apostola (HRISTOVA 2004: 43–44). Sva tri bosanska apostola, kao i najstariji slavenski apostoli, inovirani su ovim preslavizmom, pri čemu u okviru bosanskih apostola ovaj preslavizam nije evidentiran u *Djelima apostolskim*, dok se u poslanicama pojavljuje u sva tri apostola. Isto tako su brojni primjeri razilaženja na relaciji starija varijanta – preslavizam u zavisnosti od predloška.

1Petr 1,11 послоушѣствоує Hval послѣшѣствєє Mlet послоушѣствоѡ Slepč / сѣтельствоує Giljf 14 сѣдѣтельствуюю Šiš сѣвѣдѣтельствуюта Christ
Rim 2,15 послоушѣствоуюцимъ Hval послѣшѣствєюцимъ Giljf 14 Mlet послоушѣствоужці Slepč послоушѣствєюци Šiš сѣпослоушѣствоуюци Christ въпослоушаюцимъ Tolk

¹⁹ O preslavskoj leksici opširno raspravlja T. Slavova (SLAVOVA 1989).

Rim 13,9 послѣшъствѣши Mlet послѣшъствоуѣши Hval послѣшъствоуѣши
Christ Šiš / свѣдѣтельствѣши Giljf 14 svédokueši Hrv Nov svědetel' bu-
deši Vat₄ Roč

1Kor 15,15 послѣшъствованы вихомъ Hval послѣшъствовахомъ Mlet
послѣшъствовахомъ Slepč Christ Šiš / свѣдѣтельстввахомъ Giljf 14

2Kor 1,12 послѣшъство Mlet послѣшъство Hval Christ Slepč Šiš /
сѣдѣтельство Giljf 14

Ef4,17 послѣшъствоую Hval Christ Šiš послѣшъствѣю Mlet послѣшъствѣж
Slepč / свѣдѣтелѣую Giljf 14

1Sol 2,12 послѣшъствоующе Giljf 14 Hval Mlet Christ Šiš

Hebr 7,8 послѣшъствованы Giljf 14 / свдытльствоуемъ Hval съвѣдѣтель-
ствоуемъ Christ

Hebr 7,17 послѣшъствѣе Giljf 14 послѣшъствоуеть Hval послѣшъствоуеть
Christ

Hebr 11,39 послѣшъствовани Giljf 14 Hval Šiš Christ послѣшъствовани
Slepč / svēdetel'stvomъ Hrv Vat₄ Roč Nov

1Tim 5,10 послѣшъствована Giljf 14 / свдытльствована Hval съвѣдѣтель-
ствована Christ свѣдѣтельствована Slepč свѣдѣтельствована Šiš

1Tim 5,21 запослѣшъствоуи Hval запослѣшъствоую Christ запослѣшъ-
ствоуж Slepč запослѣшъствоуи Šiš / засѣдѣтельствѣю Giljf 14

1Tim 6,12 послѣшъхи Giljf 14 / свдытели Hval свѣдители Christ свѣдѣтели
Slepč

1Tim 6,13 послѣшъствовавъшимъ Giljf 14 / свдытльствовашымъ Hval
свѣдѣтельствѣвшимъ Christ свѣдѣтельствѣ[ ]мъ Slepč

2Tim 2,14 запослѣшъствоуи Hval запослѣшъствѣа Christ запослѣшъствѣж
Slepč / засѣдѣтельствѣе Giljf 14

2Tim 4,1 запослѣшъствоую Hval запослѣшъствѣю Christ запослѣшъствѣж
Slepč запослѣшъствоую Šiš / заповѣдаю Giljf 14

Tit 1,13 послѣшъствѣи Hval послѣшъствѣи Christ послѣшъствѣи Slepč /
свѣдѣтельство Giljf 14

тъчнѣж / тъкъмо

I preslavizam тъчню/тачню vrlo je frekventan u sva tri bosanska apostola, a
javlja se u svim dionicama teksta naporedno sa starijom, ohridskom varijantom.

Dj 11,19 тачню Mlet / тькмно Giljf 14 Hval тькмно Christ Slepč токьмно Ohr тькьмно Šiš

Jk 1,22 тачьню Hval Mlet тьчичл Slepč тьčiju Vat₄ таčiju Nov Roč Hrv / тькьмно Giljf 14 тькмно Christ Šiš

1Kor 2,11 тьчню Giljf 14 тачьню Hval Mlet тьчичж Slepč Šiš / тькмно Christ
1Kor 1,14 тьчню Giljf 14 Šiš тачьню Hval Mlet Tolst / тькмно Christ Slepč Tolk

1Kor 2,2 тьчню Giljf 14 Šiš тачьню Hval Mlet точьню Tolst / тькмно Christ Tolk

Gal 4,18 тьчню Giljf 14 тачьню Hval Mlet тьчичж Sleč / тькмно Christ Šiš
2Sol 2,7 тачьню Hval Mlet тьčiju Vat₄ таčiju Hrv Nov Roč / Giljf 14 тькьмно Šiš тькмно Christ

жродьство / воуиство

Karakterističnom preslavskom varijantom smatraju se i imenice жродъ i жродьство umjesto starijih varijanti воуи i воуиство. U bosanskim apostolima umjesto preslavizma жродъ uvijek imamo stariju varijantu воуи, dok se preslavizam жродьство javlja dvaput i svi bosanski apostoli imaju isto stanje.

1Kor 1,18 оуродьство Giljf 14 Hval Mlet Tolst Čud / воуиство Christ Tolk Slepč

1Kor 2,14 оуродьство Giljf 14 Hval Mlet Tolst жродьство Slepč / воуиство Christ Tolk

сѣворь, сѣворище / сѣньмъ, сѣньмище

U izboru ovoga preslavizma, koji dolazi samo u *Djelima apostolskim*, stanje je ovakvo: sva tri bosanska apostola imaju зворь u Dj 5,21, 13,15, 17,1, 22,30, dok зворище imaju u Dj 15,21. Razliku bilježimo u Dj 13,43 gdje Giljf 14 i Hval imaju preslavizam, dok Mlet ima ohridizam саньмъ.

Dj 5,21 зворь Giljf 14 Hval Mlet Christ / сѣньмъ Šiš

Dj 15,21 зворищихъ Giljf 14 Hval Mlet om. Christ

Dj 13,43 звороу Giljf 14 Hval / саньмъ Mlet сѣньма Christ

вещь / родъ, родьство

U preslavskoj redakciji apostola grč. φύσις prevodi se leksemom вещь, koja dolazi umjesto родъ, родьство (HRISTOVA 2004: 47). U Jk 3,7 sva tri bosanska apostola imaju вещь, dok u Gal 4,8 Hval i Mlet imaju родъ.

Gal 4,8 **вещию** Giljf 14 **вещию** Tolst / **родомъ** Hval Mlet **родомъ** Slepč / **фиси** Šiš / **ѣствѣвомъ** Čud / om. Christ Tolk

нѣкѣи / **ѣдинъ**, **ѣтеръ**

Preslavizam **нѣкѣи** zabilježen je jednom Hval apostolu, dok Giljf 14 i Mlet imaju **ѣтеръ**.

Dj 9,2 **нѣкѣ** Hval / **ѣтери** Giljf 14 Mlet **ѣтери** Christ **ѣтерѣ** Šiš **eterie** Vat₄ Nov Roč Hrv

кѣнигы / **ѣпистолиѣ**

Preslavskom varijantom smatra se i zamjena grecizma **ѣпистолина** (ἐπιστολή) varijantama **кѣнигы**, **поуѣненгы** **кѣнигы**, **кѣнигопоуѣненіе** te rjeđe **посѣлание** (HRISTOVA 2004: 49). U bosanskim rukopisima uglavnom dolazi starija varijanta **ѣпостолиѣ**, ali ima i zamjene, i to češće u Giljf 14.

2Kor 3,1 **ѣплѣи** Hval **ѣпистоли** Mlet Christ Slepč Tolk Čud / **книгъ** Giljf 14 **книгъ** Tolst

2Sol 2,15 **ѣплѣиѣ** Hval **ѣпистолиею** Mlet Christ **ѣпистолиѣ** Slepč **ѣпистолиею** Šiš / **книгами** Giljf 14

тѣщѣ / **ашоуѣ**

Preslavizmom se smatra i leksema **тѣщѣ** (**вѣтѣщѣ**) koja dolazi umjesto **ашоуѣ** i **везоуѣ**. Hristova tvrdi da se ovaj preslavizam javlja u prijepisima iz arhaične skupine koji u najvećoj mjeri slijede preslavsku redakciju (HRISTOVA 2004: 50). Bosanski su apostoli uglavnom saglasni u upotrebi varijante ove lekseme (usp. Jk 4,5, 1Kor 15,14, 15,58, 2Kor 6,1, Gal 2,2 itd.), ali ima i razilaženja u kojima Hval pokazuje bolje slaganje sa Slepč apostolom čuvanjem starijeg stanja.

Kol 2,18 **ѣтѣщѣ** Giljf 14 / **ѣшоуѣ** Hval **ашоуѣ** Šiš **ѣшотѣ** Slepč **ошюѣ** Christ / **спытѣ** Mlet

Gal 4,11 **вѣтѣщѣ** Giljf 14 / **ѣшоуѣ** Hval **ашѣтѣ** Mlet Šiš **ашоуѣтѣ** Slepč / **вѣсоуѣ** Christ

трици / **три кратгы**

Sva tri bosanska apostola saglasna su u izboru ovoga preslavizma i slažu se sa srpskim Šiš apostolom, dok se u drugim poređenim apostolima nalazi starija varijanta **три кратгы**, uključujući i hrvatskoglagoljske apostole.

2Kor 11,25 трициъ Hval триции Giljf 14 трици Mlet триции Šiš / три
кратты Christ Ohr Tolk трыкратты Tolst tri kratъ Vat₄ Hrv Nov Roč

3. TEKSTOVNO-LEKSIČKI ODNOS MEĐU BOSANSKIM APOSTOLIMA

Veliki broj predložaka koji je bio u opticaju, među kojima mnoge karike nisu preživjele do danas, uveliko otežava filijaciju rukopisa, odnosno identifikiranje sličnih tekstualnih grupa i podgrupa. U okviru tekstologije apostola, ovo je dodatno otežano postojanjem različitih tipova teksta koji su se tokom dugoga razdoblja prepisivanja miješali s rukopisima iz različitih vremenskih slojeva. Ipak, uporedbom tekstova bosanskih apostola nesumnjivo se pokazuje zajedničko ishodište teksta koji je, u cjelini, konzervativan i oslanja se na vrlo star predložak. Međutim, bosanski apostoli pokazuju i brojna razilaženja na tekstovno-leksičkome nivou, što se, između ostaloga, može pripisati različitim dostupnim predlošcima. Isto tako ne treba isključiti ni mogući utjecaj kontrolnih predložaka i ujednačavanja prema njima kao čimbenike koji su doprinijeli ovim razlikama.

Razlike među tekstovima bosanskih apostola koje izviru iz različitih predložaka upućuju na to da se u *Djelima apostolskim* bolje slažu Giljf 14 i Hval, dok se Mlet tekst udaljava. Bliže predloške teško je rekonstruirati zbog izmiješane građe još u prototekstu, ali skupina primjera koja slijedi nesumnjivo potvrđuje brojna udaljavanja teksta Mlet apostola od Giljf 14 i Hval. U nekim primjerima primjećuje se prisutnost starije varijante – preslavizmi, pri čemu je upadljivo podudaranje između Mlet i makedonskoga Karp apostola.²⁰

Dj 2,47 людѣмъ Giljf 14 Hval Christ Karp / члѣкомъ Mlet

Dj 10,17 прѣдъ врати Giljf 14 Hval Christ прѣ враты Karp къ вратомъ
Tolst / прѣдъ дварьми Mlet

Dj 11,26 снимати се Hval Giljf 14 Ohr Christ / съвирати сѧ Slepč Šiš
съврати сѧ Strum

Dj 13,47 до коньца Giljf 14 Hval Tolst / до послѣднихъ Mlet до послѣднихъ
Christ Karp

Dj 13,48 слово Giljf 14 Hval словесе Christ / име Mlet Karp

²⁰ Smatramo da bi odnos Mlet i Karp apostola trebalo detaljnije ispitati.

Dj 14,23 попы Giljf 14 Hval Šiš Karp попы Slepč Christ погыї Ohr / епискѣпи и дѣкони Mlet

Dj 16,25 поѣхота Giljf 14 Hval поѣста Ohr Slepč поѣста Christ Šiš пожци Karp / хвалеца Mlet

Dj 17,16 неприѣзниннь тѣлесъ-испльнь градъ Giljf 14 неприѣзнынъскыхъ тѣлесъ испльнь градъ Hval / неприѣзнинанъ тѣлесъ и трибищъ испльненъ градъ Mlet неприазнинъ дѣлесъ и трѣбъ испльненъ градъ Christ неприѣзнинныхъ тѣлесъ и трѣбъ испльнь градъ Karp плънь градъ коумиръ Slepč

Dj 18,12 соуднице Giljf 14 Hval соуднице Christ / на съньмище Mlet Karp

Dj 19,19 чари Giljf 14 Hval / корениѣ и неприѣзнина Mlet коренига неприазнина Karp / вѣливенига Christ

Dj 19,24 даѣше козньникомъ съдѣлаѣ не мала Giljf 14 / даѣше златьникомъ не малѣ маздѣ Mlet даѣше златьникомъ не малоу мьздоу Karp / даѣше дѣлателемъ дѣло не мало Christ

Dj 20,17 попы Giljf 14 Hval Karp Šiš попы Christ ипгыї Ohr / епискѣпи Mlet

Dj 23,9 апѣль Giljf 14 Hval / анѣль Mlet ангель Šiš аггль Christ аггль Karp

Dj 24,25 о възьдръжани Giljf 14 Hval оудржании Christ / ѡ пощени Mlet (Giljf No 2 ѡ пощени и ѡ възьдръжани) / о постѣ Karp

Dj 24,25 гоже (годъ же ?) Giljf 14 Hval / врѣме Mlet Karp врѣма Christ

Dj 25,23 моужы града дроугомъ соущымъ Giljf 14 Hval / съ моужки града и дроугимъ сѣщимъ Karp / мѣжи града грѣдомъ сѣщимъ Mlet / и съ болгарьскыми моужї града Christ

Dj 26,7 надѣють се оулоучити Giljf 14 Hval / надѣють се сѣжити Mlet надѣют се слоужї Karp / оунѣвають донти Christ

Dj 27,12 нестроиноу Giljf 14 нестроеноу Hval / недобрѣ Mlet недоброу Šiš Christ Karp Strum

Dj 27,30 коравлице Giljf 14 коравлицъ Hval коравлицъ Šiš Karp / прѣходьць Mlet Christ / (имъ) члѣны Karp

Dj 28,4 звѣрь Giljf 14 звырь Hval / змию Mlet Christ змиж Karp змию Šiš

Dj 28,7 островноу Giljf 14 островноуемоу Hval островноу Šiš острова Christ Karp / штока Mlet

Dj 9,11 **именемъ** Giljf 14 Hval Ohr Vran Strum Slepč Hrv Vat₄ Roč Nov/
родомъ Mlet Gršk Šiš

Dj 9,36 **ѡченица** Giljf 14 Hval Ohr Slepč Strum Vran / **въдовица** Mlet Šiš

Dj 13,47 **до коньца земли** Giljf 14 Hval / **до послѣднихъ земли** Mlet Vran

Odstupanja Mlet od Hval i Giljf 14 u *Djelima apostolskim* mogu ukazivati na to da pisar Mlet pored glavnoga predloška koristi još jedan mlađi. Dokaze ovakvoj tvrdnji nudi pisar Mlet apostola koji, kao što to čini u evanđeoskome tekstu, ponekad piše dva sinonimska para jedan pored drugoga: usp. u Rim 3,1 **вѡрѣзание перьтомини**; 2Кор 6,14 **прѣтежеще прѣдръжеще**; Dj 27,27 **ѡтери страни**. U Dj 14,23 umjesto varijante **попы** u drugim apostolima on piše **епискѡпи и дикѡни** za грч. *πρεσβυτερος*, ali tu je najvjerojatnije riječ o pogrešci nastaloj pod utjecajem teksta iz *Poslanice Filipljanima*, u kojoj u retku 1,1 Mlet, Hval i Giljf 14, ali i rukopisi drugih redakcija, imaju **съ епискоупы и дикѡни**. Osim toga, Mlet na margini (232a), u blizini Rim 6,5, bilježi leksemu **съврѣстница**, koja je po svemu sudeći svojstvena predstavnicima preslavske grupe tekstova jer je bilježi i Tolst kao **сверстни**. Ipak, u tekstu Rim 6,5 Mlet ima **съвобразни**, Giljf 14 **овьщъници**. U ovakvim slučajevima nije isključena mogućnost upotrebe glosara kao vida dodatnoga objašnjenja riječi koje su pisaru bile manje poznate, ali smo ovdje skloniji pretpostavci o upotrebi kontrolnih predložaka s obzirom na to da je malo vjerovatno da je, ukoliko su pisaru pojedine lekseme bile nepoznate, samo jednu leksemu zapisao na marginu.²¹

Postoji i manji broj primjera u kojima se slažu Giljf 14 i Mlet nasuprot Hvala:

Dj 2,19 **коурение** Giljf 14 Mlet Christ **коурение** Šiš kurenie Vat₄ Nov Roč Hrv / **каѣние** Hval

Dj 17,18 **благовѣствоваше** Giljf 14 Mlet **благовѣствоваше** Slepč **благовѣцаше** Šiš / **проповыдаеть** Hval

Dj 17,7 **нравомъ** Giljf 14 **нѡравомъ** Mlet **нравомъ** Ohr **нравомъ** Šiš / **наоукомъ** Hval / **заповѣдемъ** Slepč / **повелѣнью** Christ

Tome se pridružuje i kontrastiranje varijanti **дръзновение** / **оупвание**:

Dj 4,13 **дръзновение** Giljf 14 Mlet **дръзновение** Šiš / **оупвание** Hval

²¹ O upotrebi glosara u procesu prepisivanja rukopisa v. MARTI 1994: 25.

Dj 4,29, 31 дрѣзновениемъ Giljf 14 Mlet дрѣзновениемъ Šiš / оупваниемъ Hval

Dj 14,19 съ дрѣзновениемъ Giljf 14 Mlet / съ оупваниемъ Hval

IIV 3,21 дрѣзновение Giljf 14 Mlet дрѣзновение Slepč дрѣзновение Christ / оупвание Hval

Hval se ponekad uobličava individualno i takva rješenja nismo pronašli ni u bosanskim ni drugim analiziranim rukopisima. Najvjerojatnije se radi o pogreškama. Tako npr. u Rim 4,18 Hval bilježi *наслѣдникоу* na mjestu gdje se u svim drugim rukopisima javlja leksema *ѡцѣ* (Mlet Giljf 14). Vjerojatno je ta greška nastala kada je pisar slučajno odvojio pogled od predloška jer se u Rim 4,13 pojavljuje leksema *наслѣдникоу* u bosanskim, ali i drugim apostolima, a isto tako je i u Rim 4,13 *наслѣдници*.

Na osnovu tekstovno-lesičkih uporedbi bosanskih apostola dolazimo do zaključka da se u poslanicama bolje podudaraju Hval i Mlet, dok Giljf 14 stoji nasuprot njima. Iako je već Jagić upozorio na konzervativnost teksta Giljf 14 (JAGIĆ 1893: 57), analiza poslanica ne ide u prilog tome da Giljf 14 ima izrazito arhaičan tekst, već se u njemu nerijetko pojavljuju varijante karakteristične za mlađu, preslavsku grupu rukopisa. U tom smislu za poslanice nije održiv ni zaključak H. Kune da se Hval daleko bolje podudara s Giljf 14, nego s Mlet (KUNA 1988: 16). Međutim, kako smo vidjeli u prethodnom tekstu, to se može prihvatiti za *Djela apostolska*, a potvrđuje se s dolje iznesenim leksičkim razlikama između Hval i Mlet s jedne te Giljf 14 s druge strane.

2Kor 2,17 крѣчьмѣствоуѡуть Hval крѣчьмѣствоуѡуще Mlet Pant Tolk кѣрчьмѣствоуѡуть Christ крѣмѣчьѣствоуѡуть Slepč Šiš / продаѡуще Giljf 14 продаѡще Tolst Karp Giljf 13 Giljf 15

2Kor 3,1 епистолини Tolk Hval Mlet Šiš Pant епистолий Christ / книгѣ Tolst Giljf 14 Karp om.

Gal 2,11 зазрачанъ Hval Mlet зазраченъ Tolk зазраченъ Christ Slepč Šiš / заворенъ Tolst заворенъ Giljf 14 заворенъ Karp

Gal 3,4 ѣшоуѣ Hval ашоуѣ Mlet ошоуѣ Tolk Christ / везоума Giljf 14 Šiš Giljf 13 Giljf 15 / вотѣще Tolst вѣтѣще Karp

Gal 3,25 пѣдагогемъ Hval педаго(го)мъ Mlet педагогома Šiš / пѣстоуѣнникѣмъ Tolk пѣстоуѣнникѣмъ Christ / казателемъ Tolst казатель Karp / закономъ Giljf 14 Giljf 15 Hlud 36

Gal 4,2 повелители Hval повелители Christ Šiš poveliteli Hrv Vat₄ Roč Nov
повелитель Karp велители Mlet Tolk / оучители Giljf 14 / порученикы Tolst
Gal 4,8 родомъ Hval Mlet Slepč Hlud 36 / вещью Giljf 14 вещью Tolst
вещиѡ Karp / фиси Šiš²² / Christ om.

Gal 5,15 снѣдени воудете Mlet снѣдень воудеть Hval сѣнѣдени воудете
Tolk Christ Šiš / потрѣблень воудеть Giljf 14 потрѣбени вѣдете Giljf 15
Giljf 13 Karp / погублени вѣдете Tolst

Ef 1,14 снабдыныи Hval снабдѣниѣ Mlet сѣнабѣдѣниѣ сѣнабѣдѣнию
Tolk / сѣблоудениѣ Giljf 14 / потворениа Tolst Karp (usp. detaljnije upo-
redbe u prethodnom tekstu)

Ef 6,7 слоужаще Hval Mlet Šiš слоужаще Christ GB / дѣлающе Giljf 14 /
рабоотающе Tolst Čud рабоотаще Karp

Rim 6,12 тѣлы Hval тѣли Mlet тѣлѣ Strum Christ Ohr Šiš Mat Karp
тѣлеси Slepč / пльти Giljf 14

Rim 7,15 разоумнваю Hval Mlet разоумѣваю Tolk Karp Čud GB / вѣдѣ
Giljf 14 Tolst

1Kol 9,7 ѣсть Hval Mlet Christ Ohr Slepč Šiš Mat / пиеть Giljf 14 Strum

Fil 3,21 образъ Hval Mlet Slepč Šiš / зракъ Giljf 14 Strum Ohr Christ²³

2Kor 5,4 мрътавное Hval Mlet Pant Tolst Ohr / сѣмрътъвное Giljf 14
Karp Šiš Christ semr't'noe Hrv Vat₄ Roč Nov

2Kor 1,5 страданиѣ Hval Mlet страдааниа Slepč / моучениѣ Giljf 14 Pant
muke Hrv Vat₄ Roč Nov / приатиа Tolst Karp Ohr приѣтиа Šiš стѣти Tolst
Christ

2Kor 13,11 моудръствоуите Hval Mlet моудръствоуите Tolst Christ Šiš
Karp Strum mudrstvuite Hrv Vat₄ Roč Nov / мислите Giljf 14 Giljf 13 Giljf
15 / смѣшланиѣ Tolst

1Kor 1,23 скандѣлъ Mlet Hval скандѣлъ Ohr Šiš / сѣлазнь Giljf 14
сѣблазнь Tolst Tolst Christ Karp сѣблазни Slepč Giljf 13

1Kor 3,19 хѣпаи Mlet Hval хѣпаѡ Slepč Karp Šiš / емлеи Giljf 14 емлаи
ѡмлаи Tolst ѡмлаи Christ емлаи Tolst

²² Grecizam фиси (grč. φύσει) bilježi samo Šiš.

²³ U Fil 2,7 svi se bosanski rukopisi ponašaju jednako i imaju varijantu зракъ, jednako kao Slepč, Šiš, Strum i Christ.

1Kor 6,6 сѣдѣтъ си Mlet Hval сѣдѣтъ сѧ Slepč Giljf 13 Giljf 15 соудитѣ ѣстъ Tolk Christ сѣдѣта сѧ Karp / радитѣ се Giljf 14 / притѣ сѧ Tolst / расоудитѣ си Šiš

Navedeni primjeri pokazuju da Giljf 14 u poslanicama sadrži podmlađenu leksiku. Osim s Tolst, jednim od najreprezentativnijih predstavnika preslavske grupe apostolskih tekstova, Giljf 14 najčešće se podudara s Karp. Međutim, treba ovdje istaći da u svojoj konačnici Giljf 14 nije leksički podmlađen u mjeri u kojoj je to Karp, ali da nerijetko slaganje s ovim makedonskim apostolom može govoriti o putu predložaka u Bosnu, što je još uvijek otvoreno pitanje. O jačoj podmlađenosti leksike Karp u odnosu na Giljf 14 govore primjeri poput sljedećih: Hebr 7,27 жрътвы Giljf 14 / трѣвы Karp; 1Kor 14,9 въ лиръ Giljf 14 / въ вѣтрѣ Karp; Gal 2,7 перитомни Giljf 14 / ѡбрѣзаниѣ Karp.

Na osnovi prethodnih uporedbi Hval, Mlet i Giljf 14, očigledno je da Hval čuva veću konzervativnost teksta od Giljf 14 i Mlet te da su inovacije u njemu neznatne. Zapravo, u *Djelima apostolskim*, gdje se Hval bolje slaže s Giljf 14, on redovno slijedi arhaičnu grupu tekstova, dok Mlet unosi inovacije. Isto vrijedi i za poslanice gdje Hval također prati arhaičnu grupu apostola i bolje se podudara s Mlet, dok Giljf 14 odstupa od toga i približava se preslavskoj grupi tekstova. Navedeno implicira da Hval kroz cijeli apostol slijedi rukopise arhaične grupe, dok se Mlet i Giljf 14 ponašaju nedosljedno. S obzirom na to da su zabilježene preslavske varijante neravnomjerno raspoređene u Mlet i Giljf 14, odnosno javljaju se pretežno ili isključivo u različitim dijelovima apostola (Mlet u *Djelima apostolskim*, a Giljf 14 u poslanicama), onda ta činjenica daje temelj za tvrdnju o kompilacijskoj prirodi teksta i upotrebi različitih tekstnih predložaka.

4. TEKSTOVNO-LEKSIČKI ODNOS BOSANSKIH I HRVATSKOGLAGOLJSKIH APOSTOLA

Kao što je navedeno u uvodu ovoga rada, pažnja se posvećuje i tekstovno-leksičkome odnosu bosanskog i hrvatskoglagoljskog apostola. Kad se govori o tekstu apostola u okviru hrvatskoglagoljskoga korpusa, dosadašnja su istraživanja pokazala da su hrvatski glagoljaši posjedovali prijevod apostola koji najvjerojatnije nije bio izvorni ćirilometodski, već je prošao kroz preslavsku redakciju. Iz toga razloga, u hrvatskim apostolima, za razliku od psaltira i evanđelja, pojavljuje se veći broj preslavizama (ŠIMIĆ 2014.b: 376). Osim toga, »po onome što nam pružaju sačuvani spomenici, čini se da je prijevod

Apostola u hrvatskoglagoljskim kodeksima bio jedinstven. Uzmemo li npr. dva najstarija spomenika, misal Vat. Illir. 4 i I. vrbnički brevijar, u istovjetnim tekstovima nailazimo na međusobno slaganje i na ovisnost o staroslavenskoj matici prevedenoj s grčkoga« (TANDARIĆ 1983: 157). Sve gore navedeno može se primijeniti i na bosanski korpus u kojem evanđeoski tekstovi čuvaju konzervativan prijevod dok su tekstovi apostola inovirani, ali je evidentno da dijele davni zajednički predložak. S ciljem davanja jasnije slike o tekstovno-leksičkome nivou bosanskoga u odnosu na hrvatskoglagoljski tekst apostola, sve će se uporedbe provesti i s najstarijim sačuvanim tekstovima apostola.

Uporedba bosanskih Giljf 14, Hval i Mlet s hrvatskoglagoljskim apostolima unutar misala MHrv, MVat₄, MRoč i MNov otkriva značajnu prisutnost zajedničkoga arhaičnog leksičkog sloja kao dijela ćirilometodske tradicije. Prisutnost arhaične leksike, grecizama, kao i zastupljenost moravskoga leksičkog sloja u ovim tekstovima dodatno ukazuje na njihovu povezanost s najstarijim razdobljem ohridske književne škole. Brojni su primjeri u kojima ovi tekstovi slijede arhaičnu grupu i odstupaju od preslavske grupe tekstova. U nastavku se navode neki od najreprezentativnijih primjera:²⁴

акровоуѣтина (< grč. ἀκροβυστία)

Gal 6,15 акроствиѣ Giljf 14 акровѣствиѣ Mlet акровѣствыѣ Hval акровѣствина Šiš кровѣствиѣ Strum некраѣвѣрѣзаниѣ Ohr okrov'stvie Hrv Nov neokrov'stvo Vat₄ Roč / обрѣзаниѣ Christ

катапетазма (< grč. καταπέτασμα)

Hebr 9,3 катапетазъмѣ Giljf 14 катапезмы Hval katarpězmě Hrv Vat₄ Roč katapez'mi Nov / завѣсѣ Christ (usp. detaljnije uporedbe u prethodnom tekstu)

аерѣ, аиерѣ (< grč. ἀήρ)

1Кор 9,26 въ арь Giljf 14 не врь Mlet ваиерѣ Hval аерѣ Hrv Vat₄ Roč Nov / въ вѣтрѣ Tolк Tolst

съньмиште, съньмиѣ / съвориште, съборѣ

Dj 9,20 въ съньмищиѣ Giljf 14 Hval въ саньмищи Mlet san'mišće Hrv Nov съп'mišćih' Vat₄ sanmišćihъ Roč

²⁴ Uporedi i prethodno navedene primjere grecizama i leksičkih arhaizama u bosanskim apostolima.

сѢМѦ / ПЛЕМѦ

2Kor 11,22 сѢМѢ Giljf 14 Hval сИМѢ Mlet sěme Hrv Vat₄ Roč Nov сѢМѦ
Tolk / ПЛЕМѦ Tolst

U nekim rijetkim primjerima hrvatskoglagojski apostolski tekstovi prate arhaičnu grupu apostola, dok bosanski imaju leksiku karakterističnu za pre-slavsku grupu:

1Kor 12,3 тѢЧІЮ Giljf 14 Šiš тАЧІЮ Mlet тАЧІЮ Hval / тѢкмо Hrv Vat₄
Roč tak'mo Nov

Rim 12,2 ѡМА Giljf 14 Hval Tolst Slepč Šiš Čud GB / жИЗЪНИ Mlet / misli
Hrv Vat₄ Nov Roč Ohr Tolk

Zanimljivo je da u Hebr 9,4 hrvatskoglagojski Vat₄, Roč, Nov i Hrv imaju grecizam кѢВОТЪ (grč. κιβωτός) na mjestu gdje je već u En apostolu slaveni-zam, kao i većini drugih analiziranih tekstova:

скрИНОУ Giljf 14 скрИНЖ En Šiš / скЫНЫЮ Hval / скрИЖАЛЪ Slepč / kivot Hrv
Vat₄ Nov Roč Strum Ohr / КОВЪЧЕГЪ Christ.²⁵

S hrvatskoglagojskim se tekstovima u Hebr 9,4 slažu Ohr i Strum, što ukazuje na vezanost i ovih tekstova za makedonsku pismenost najranijega perioda. S druge strane, u *Prvoj Petrovoj poslanici* (3,20) i bosanski i hrvatskoglagojski tekstovi imaju leksemu КОВЪЧЕГЪ.

Ni hrvatskoglagojskim misalima nije nepoznat moravizam рѢСНОТА (рѢСНОТИВЪ, рѢСНОТИВЪНЪ): Rim 12,1 рѢсnotivnoe; рѢсnotivně 2Kor 6,7; рѢсnotivni Hrv Roč Nov / рѢсnotivnici Vat₄ 2Kor 6,8) koja se gotovo dosljedno upotrebljava u Hval apostolu.

Usporedba bosanskih i hrvatskoglagojskih apostolskih tekstova, osim što pokazuje prisutnost arhaične leksike, također ukazuje na specifične osobitosti hrvatskoglagojske redakcije koju karakterizira izražen uticaj latinskog, ali i, posebno u slučaju Hrv, značajan uticaj organskoga idioma. Naime, pored toga što Hrv pokazuje slaganja s arhaičnom grupom tekstova, kao što je to slučaj i u dionicama evanđeoskoga teksta, njegova je najvažnija odlika prodor leksike iz organskoga idioma:

²⁵ O pojavi grecizma *kivot* u drugim hrvatskoglagojskim spomenicima v. u ŠIMIĆ 2014.b: 381.

Dj 1,4 da čekati Hrv / нь жѣти Giljf 14 на жѣдати Mlet Vat₄ Roč Nov; 2Kor 11,19 buduće Hrv / суће Vat₄ Roč Nov Hval Mlet Giljf 14 Pant
 2Kor 11,21^{1,2} govoru Hrv / glagolju Vat₄ Roč Nov Hval Mlet Giljf 14 Pant;
 2Kor 11,21 k(a)ko Hrv / êko Vat₄ Roč Nov Hval Mlet Giljf 14 Pant
 2Kor 12,1 jure Hrv / ubo Vat₄ Roč Nov Mlet Giljf 14 Pant Hval om.; 2Kor 12,2 okolo Hrv / о h(ръst)ě Vat₄ Roč Nov χ(ръ)с(т)ы Hval Mlet Giljf 14 Pant

Komparativnom je analizom utvrđeno da se bosanski apostoli najbolje slažu s Vat₄, dok prema drugima Roč, a posebno prema Hrv i Nov pokazuju brojne leksičke razlike.

Bosanski i Vat₄ / Hrv Roč Nov

Rim 1,6 благадѣтъ Giljf 14 Mlet Hval b(la)godět' Vat₄ / m(i)l(o)stь Hrv Roč Nov

1Kor 4,10 вѣчьстѣни Giljf 14 вѣчьстни Mlet вѣсчасны Hval besčьstni Vat₄ вѣчести Ohr вѣчьсти Slepč вѣзъчьсти Šiš вѣщѣсти Christ / neplemeniti Hrv Roč Nov

2Kor 12,2 razvě těla Vat₄ развѣтъ тѣла Tolk Hval Mlet Giljf 14 Pant Ohr Slepč Šiš / вань těla Hrv Roč Nov вѣтъ тѣла Tolst / кромѣтъ тѣла Christ

2Kor 11,24 развы Hval Mlet Giljf 14 Pant razvě Vat₄ развѣтъ Tolk Slepč Šiš Christ / mane Hrv Roč Nov / свѣтне Tolst Karp

2Kor 11,25 isprovr'že se Vat₄ исповръже се Hval Mlet Giljf 14 Pant Tolk Šiš / pod'vrati se Hrv Roč Nov

2Kor 13,12 lobzaniem' s(ve)tim' Vat₄ лобзаниемь с(вѣ)тымь Hval Mlet Giljf 14 Pant Tolk Tolst / v celově s(ve)těmь Hrv Nov celovaniemь s(ve)tim' Roč Šiš

Hebr 1,4 наследова иимѣ Giljf 14 наследова иимѣ Mlet Hval наследова иимѣ Ohr Šiš Slepč naslědova ime Vat₄ наследѣствова иимѣ Christ / imenemь spodobi Hrv Roč Nov / причасти иимѣ Mak

Bosanskim se nakon Vat₄ najčešće pridružuje Roč:

Dj 1,19 селогъ Hval Mlet Giljf 14 Vat₄ Roč Strum Ohr Šiš Slepč Karp / nivi Hrv nivě Nov

Dj 9,18 прозрѣтъ Giljf 14 Hval Strum Ohr Šiš Slepč прозри Mlet prozrě Vat₄ Roč / viděnie priěť Hrv Nov

Rim 12,13 **тѣрающе** Giljf 14 **тирающе** Mlet **těrajuće** Vat₄ **tvoreće** Roč / **naslě<du>juće** Hrv Nov

1Kor 9,27 **нъ въдръжоу** Giljf 14 **на въ ѝдръжѝ** Mlet **на оудръжоу** Hval **na** **udr'žju** **se** Vat₄ **na** **udručaju** **si** Roč **нъ оудръжю** **си** Tolk **но съкльѣцаю** Tolst / **nakazue** Hrv Nov

2Kor 6,1 **благодѣтъ** Hval Mlet Giljf 14 Pant **bl(a)godět'** Vat₄ Roč / **m(i)l(o)** **stь** Hrv Nov (lat. *gratia*)²⁶

2Kor 6,6 **трьпини** Mlet Giljf 14 Tolk Tolst **tr'pěni** Vat₄ Roč / **dlgotě** Hrv Nov **дльготрьпыны** Hval

2Kor 12,1 **похвалити** Mlet Giljf 14 Hval **pohvaliti** **se** Vat₄ **pohv(a)lju** **se** Roč **хвалыты** Hval / **sl(a)vlju** **se** Hrv Nov

2Kor 12,5 **тачноу** Hval Mlet Giljf 14 Tolst **тъčiju** Vat₄ **tačiju** Roč / **razvě** Hrv **razvi** Nov / **тъкмо** Tolk Pant Ohr Karp

2Kor 13,12 **целоуите** **дроугъ** **дроуга** Hval Mlet Giljf 14 Pant **čeluite** (celuite Roč) **drug' druga** Vat₄ Roč / **pozdravlaite** **se** **meju** **soboju** Hrv Nov (lat. *Salutate invicem in osculo sancto*)

Ef 3,15 **именоуеть се** Mlet Giljf 14 Hval Tolk Tolst **Šiš** **imenuet** **se** Vat₄ Roč / **naricaetъ** Hrv Nov

Ef 3,16 **слави** Mlet Hval Giljf 14 **slavi** Vat₄ Roč Tolk Tolst **Šiš** / **m(i)l(o)sti** Hrv Nov

Gal 4,1 **лѣчиши естъ** Giljf 14 **лѣчыши** **іѣ** Mlet Tolk Tolst / **različanъ** **e(stъ)** Hrv Nov

Gal 4,2 **до нарѣка оѣа** Giljf 14 Mlet Hval Tolk Tolst **do** **naroka** **o(tъ)ča** Vat₄ Roč / **v** **zavětě** **o(tъ)či** Hrv Nov

Ima i onih primjera u kojima se s bosanskima slažu MHrv i MNov, naprot MVat₄ i MRoč, ali ih je manje nego je to obrnuto. Usp. 1Petr 4,10 **приставьници** Mlet **Šiš** **pristav'nici** Nov **prěstav'nici** Hrv / **stroiteli** Vat₄ Roč;²⁷

²⁶ U hrvatskoglagoljskim apostolskim tekstovima često se zamjenjuje stsl. *blagodětъ* riječju *milostъ*, npr. Dj 6,8; Rim 1,5; 1Kor 1,4, 15, 10; Tit 2,11; Tit 3,4, 7. »Dosljedna zamjena riječi *blagodětъ*, vrlo česte u pavlovskom tekstu, a i inače vrlo česte budući da označuje jedan od važnijih kršćanskih pojmova, po sebi može iznenaditi. Treba stoga pretpostaviti da se već prije riječ *milostъ* (*gratia*) toliko ustalila u hrvatskoj kršćanskoj terminologiji te je više nije bilo moguće izbaciti«, v. TANDARIĆ 1983: 164.

²⁷ Arhaična grupa ima leksemu **приставьникъ**, dok preslavska grupa bilježi **строитель**, a perijetko i **приставникъ**.

1Kor 10,1 не разоумѣвати Giljf 14 ne rozuměvati Hrv Nov не разѣмѣти Mlet Tolc / ne věděti Vat₄ ne viděti Roč вѣдѣти Tolst. U ovakvim slučajevima najčešće se dešava da MVat₄ i MRoč ne prate arhaičnu grupu, a bosanski te MHrv i MNov imaju leksičke arhaizme.

U većini slučajeva u drugim tekstovima misala redovno se podudaraju MVat₄ i MRoč, s jedne strane, a MNov i MHrv s druge; u manje slučajeva MRoč se pridružuje MNov i MHrv, a MVat₄ ostaje osamljen.

Jedan od ciljeva ovoga istraživanja bio je utvrditi u kojoj mjeri bosanski i hrvatskologoljski apostolski tekstovi slijede konzervativni tip teksta, a u kojoj su pod utjecajem preslavskoga tipa teksta. Rezultati uporedbe upućuju na to da je udio preslavskoga leksičkog sloja u bosanskom apostolu manji u odnosu na hrvatskologoljske tekstove. Leksik zasvjedočen u apostolima koje Voskresenskij stavlja u arhaičnu grupu, dakle onih koji su arhaičniji po svome tekstu, bolje je očuvan u bosanskim apostolima nego u najstarijem hrvatskologoljskome misalu MVat₄ koji inače dobro čuva konzervativni tip teksta. Tako se npr. u bosanskim apostolskim tekstovima u Dj 1,18 pojavljuje arhaizam *selo*, dok hrvatskologoljski imaju preslavizam *niva*:

Dj 1,18 село Giljf 14 Mlet Hval Strum Šiš Slepč Tolc селоу Christ / nivu Hrv Vat₄ Nov Roč / соломонъ (!) Karp.

Osim toga, u Ef 5,19 bosanski imaju grecizam псалмъ (ψαλμός) umjesto preslavizma пѣснь (KARAČOROVA 1984; KARAČOROVA 1989), kao i MHrv te MNov ps(a)l'měhъ, dok MVat₄ i MRoč imaju preslavizam *pěsnymi* (MVat₄), odnosno *pěsni* (MRoč):

Ef 5,19 псалмѣхъ Giljf 14 псалмихъ Mlet псалмыхъ Hval ps(a)l'měhъ Hrv Nov псалмѣхъ Tolc Ohr Slepč Karp Christ / pěsnymi Vat₄ pěsni Roč пѣснѣхъ Tolst

U tekstovima koji pripadaju arhaičnoj grupi pojavljuje se pridjev крајоуґгльноу, dok grupa preslavskih tekstova ima оуґолнику. Bosanski se ponašaju kao predstavnici arhaične grupe, dok hrvatskologoljski imaju varijantu kao Tolst, npr.:

Ef 2,20 крајоуґгльноу Giljf 14 Mlet крајоуґгльноу Tolc Christ Slepč крајоуґгльноу Ohr краю оуґгльноу Šiš краю оуґгальноу Hval / оуґолнику Tolst nuglnimъ Hrv ugľnim' Vat₄

Brojni su i drugi primjeri koji potvrđuju ovu činjenicu. Naime, na mjestima gdje se MVat₄, ali i MHrv, MRoč i MNov odmiču od arhaične grupe, bosanski se apostoli s njima slažu. Neke od tih inovacija u tekstu hrvatskoglagoljskoga apostola treba promatrati kao karakteristične za hrvatsku redakciju, tj. riječ je o leksičkim rješenjima koja nisu prisutna u drugim slavenskim tradicijama, a neke su pak rezultat utjecaja mlađih predložaka i prisutne su i u pojedinim rukopisima drugih redakcija.

1Kor 1,8 *извьститиѣ* Hval *извѣститиѣ* Giljf 14 Mlet Tolk Šiš Christ / *оутвѣрдитиѣ* Tolst utvr'di Vat₄ Roč / *ukrěpit'* Hrv Nov

1Kor 12,5 *слѣженіемь* Giljf 14 Mlet Hval Šiš Tolk Tolst / *darovъ* Hrv Roč Nov Vat₄ *даромъ* Sin. Bibl. № 47–14

2Kor 1,3 *всакоє стѣхи* Mlet *всакоє стѣхы* Hval Giljf 14 *от всакога оутѣхы* Tolk / *всего оутѣшениа* Tolst vsakoga utěšeniê Hrv vsakogo utěšeniê Nov Roč Vat₄ *всего оутѣшениа* Karp

2Kor 1,4 *печали* Hval Mlet Giljf 14 Pant Tolk / *скроби* Tolst skrbi Hrv Nov Roč Vat₄

2Kor 5,8 *вѣниты* Hval Mlet Giljf 14 Pant *вѣнити* Tolk / *прити* Tolst priti Hrv Nov Roč Vat₄

2Kor 11,25 *ладикъ* Giljf 14 Mlet *лодина* Christ *лоди* Tolk / *корабль* Tolst Čud *korabаль* Hrv Vat₄ Nov Roč

2Kor 11,25 *ладикъ* Hval Mlet Giljf 14 Pant Tolk / *корабль* Tolst *korabаль* Hrv Vat₄ Nov Roč

2Kor 9,9 *дасть* Hval Mlet Giljf 14 Tolk / *раздаа* Tolst *razda* Hrv Vat₄ Roč Nov 1Gal 1,14 *премь моихъ* Giljf 14 *прѣмь моихъ* Mlet *прамъ моихъ* Tolk Christ Šiš / *svr'stac' moih'* Vat₄ *сверстѣникъ моихъ* Tolst / *pričestnikъ vrste moe* Hrv Nov Roč

Dj 1,1 *начеть* Giljf 14 Mlet Hval Tolst Tolk Šiš Karp Christ / *počеть* Hrv Vat₄ Roč Nov

Dj 1,6 *въ лѣто* Giljf 14 Mlet Hval Tolst Tolk Šiš Karp Christ / *v' vrěme* Hrv Vat₄ Roč Nov

Dj 9,15 *избранъ* Giljf 14 Hval Slepč Christ *избрани* Mlet Ohr Vran *избраньнъ* Šiš / *izvoleni* Vat₄ *izvoleniê* Hrv Nov Roč

Dj 9,16 *пріети* Giljf 14 Mlet Hval Gršk Ohr Slepč Šiš Christ / *postradati* Hrv Vat₄ Nov Roč

Dj 9,17 **въ храминоу** Giljf 14 Mlet Hval Gršk Ohr Slepč Šiš Vran Christ /
 въ domъ Hrv Vat₄ Nov Roč

Dj 9,21 **дивлахоу** Giljf 14 Mlet Hval Ohr Šiš Christ / užasahu Hrv Vat₄ Nov
 Roč

Dj 9,22 **смишаше** Giljf 14 Mlet Hval Christ **съмоуцаше** Šiš / postijevaše Hrv
 Nov postiždavaše Vat₄ postiždevaše Roč

Rim 12,17 **мыслеще** Giljf 14 Mlet Hval Šiš Tolk Tolst Christ / prosmotreći
 Hrv prosmotreće Vat₄ Roč Nov

1Kor 1,4 **влагѣи** Giljf 14 Christ **благодѣти** Mlet Hval **благодѣти** Šiš / milosti
 Hrv Vat₄ Nov Roč

1Kor 4,10 **немоуцьни** Giljf 14 Mlet Hval Christ / slabi Hrv Vat₄ Nov Roč

1Kor 9,26 **расматраю** Giljf 14 Hval **разьматраю** Mlet **расматраю** Christ /
 boru se Hrv Vat₄ Nov Roč

1Kor 12,2 **везьгласьными** Giljf 14 Mlet Hval Šiš Tolk Tolst / nimimъ Hrv
 nēmim' Vat₄ Nov Roč

2Kor 5,10 **благо** Hval Mlet Giljf 14 Pant Tolst Tolk Christ / dobro²⁸ Hrv
 Nov Roč Vat₄

2Kor 1,7 **овьщеници** Hval Mlet Giljf 14 Pant Tolk / причастници Tolst /
 druži Hrv Nov Roč Vat₄

Ef 1,4 **прѣдъ бѣмъ** Giljf 14 Mlet Hval Šiš / **прѣдъ нимъ** Tolk Tolst / v zračě
 ego Hrv Vat₄ Roč Nov

Ef 1,6 **благовѣстовова** Giljf 14 Mlet **благовѣстова** Hval **благовѣствованы**
 Šiš / uzveseli Hrv vъzveseli Vat₄ Roč Nov

Ef 1,7 **изкавление** Giljf 14 Mlet Hval Tolk Tolst Šiš / otkuplenie Hrv Vat₄
 Roč Nov

Na koncu istraživanja bosanskih apostola i hrvatskoglagoljskih apostol-
 skih tekstova u misalima MHrv, MVat₄, MRoč i MNov možemo konstatirati
 da se i jedni i drugi, bez obzira na određena odstupanja, mogu povezati s pri-
 jevodom najstarijih verzija apostola, odnosno s arhaičnom grupom tekstova.

²⁸ Latinski tekst 2Kor 5,10: Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut refe-
 rat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum. (Jer svima nam se
 valja pojaviti pred sudištem Kristovim, da svaki dobije što je kroz tijelo zaradio, bilo dobro,
 bilo zlo.)

5. ZAKLJUČAK

Komparativna analiza bosanskih apostola *Hvalova*, *Mletačkoga* i *Giljferdingova* br. 14 s najstarijim očuvanim apostolima pokazala je da se oni mogu pridružiti arhaičnoj grupi, tj. onoj koja vjerno slijedi pretpostavljeni prvobitni prijevod slavenskoga teksta apostola. Tome su dokaz brojni očuvani grecizmi, moravizmi te drugi leksički arhaizmi koji se pripisuju arhaičnim predlošcima. Posebno se primjećuju unikatna slaganja bosanskih apostola s makedonskim *Ohridskim apostolom*, što implicira zajedničko porijeklo predložaka s kojih su bosanski apostoli prepisivani. Filijacijski odnosi bosanskih tekstova pokazuju da se u *Djelima apostolskim* bolje slažu *Hvalov* i *Giljferdingov apostol*, a da *Mletački* ima drugačija rješenja. Međutim, u poslanicama se primjećuje da su *Hvalov* i *Mletački apostol* međusobno sličniji, dok se *Giljferdingov 14* razlikuje u tome tekstu od njih. U uporedbi s hrvatskoglagoljskim tekstom apostola u *Hrvojevu*, *Vatikanskom 4*, *Ročkom* i *Novakovu misalu* primjećuje se značajna razlika između ove dvije redakcije staroslavenskoga jezika, pri čemu je uticaj latinskoga jezika na hrvatskoglagoljske kodekse očigledan. Osim toga, broj inovacija karakterističnih za preslavsku grupu tekstova izraženiji je u hrvatskoglagoljskim nego u bosanskim apostolima.

KRATICE I POPIS IZVORA

- Christ = *Kristijanopoljski apostol*, 12. st., L'vov, L'vovskij istoričeskij muzej, Central'naja naučnaja biblioteka Akademija nauk Ukrainy, *sign. OP No 37, OP VIII.3.*
- Čud = *Čudovski Novi Zavjet*, Čudovski Novi Zavjet, 14. st.; leksičke varijante u: VOSKRESENSKIJ 1892, 1906 i 1908.
- En = *Eninski apostol*, 11. st., Sofija, Nacionalna biblioteka »Sv. sv. Kiril i Metodij«, *sign. No 1144.*
- GB = *Genadijevskaja biblija*, 1449. god., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, *sign. Sin 915.*
- Giljf 13 = *Giljferdingov apostol* br. 13, 14. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, *sign. Giljf No 13.*
- Giljf 14 = *Giljferdingov apostol* br. 14, kraj 13. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, *sign. Giljf No 14.*
- Giljf 15 = *Giljferdingov apostol* br. 15, 14. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja nacional'naja biblioteka, *sign. Giljf No 15.*
- Gršk = *Grškovićeve odlomak apostola*, kraj 12. st., Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, *sign. Fragm. glag. 2.*

- Hlud 36 = *Apostol iz Kolekcije Hludova* br. 36, 14. st.; leksičke varijante u: VOSKRESENSKIJ (A12) 1892, 1906 i 1908.
- Hrv = *Hrvojev misal*, 1404. god., Istanbul, Topkapi saraj; izdanje GRABAR; NAZOR; PANTELIĆ 1973.
- Hval = *Hvalov apostol*, 1404. god., Bolonja, Biblioteca dell' Università Manoscritti, sign. No 3575B.
- Karp = *Karpinski apostol*, 13./14. st., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, sign. Hludov 28.3.
- Mat = *Matični apostol*, kraj 13. st., Novi Sad, Matica srpska, sign. No 184
- Mlet = *Mletački apostol*, 14./15. st., Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, sign. Cod. Or. 227 (=168)
- MNov = *Misal kneza Novaka*, 1368. god., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. Slav. 8
- Ohr = *Ohridski apostol*, kraj 12. st., Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, sign. Grig 13
- Pant = *Pantelejmonov apostol*, 14. st., Atos, Manastir Sv. Pantelejmona, sign. No 6; Varijante prema kopijama apostola koje se danas čuvaju u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.
- MRoč = *Ročki misal*, oko 1420. god., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. Slav. 4
- Slepč = *Slepčenski apostol*, kraj 12. st., Sankt-Peterburg, Plovdiv, Moskva, Kijev, Biblioteka Akademii Nauk, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, Rossijskaja Nacional'naja biblioteka, Central'naja naučnaja biblioteka Akademija nauk Ukrainy, Narodna biblioteka »Ivan Vazov«.
- Strum = *Strumički (Makedonski) apostol*, druga pol. 13. st., Prag, Nacionalni muzej Prag, sign. IX E 25.
- Šiš = *Šišatovački apostol*, 1324. god., Beograd, Biblioteka Srpske patrijaršije, sign. No 322.
- Tolk = *Tolkovski apostol*, 1220. god., Moskva, Gosudarstvennyj istoričeskij muzej, sign. Sin. 7.
- Tolst = *Tolstovski apostol*, 14. st., Sankt-Peterburg, Rossijskaja Nacional'naja biblioteka, sign. Q.p.I.5.
- MVat₄ = *Četvrti vatikanski misal*, poč. 14. st., Vatikan, Bibiloteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. illirico 4.

LITERATURA

- AMFILOFIJ 1885–1888. = АМФИЛОФІЙ, архим. 1885–1888. *Древнеславянскій Карпинскій Апостоль XIII века с греческим текстом 1072 года, Т. 1–3*. Москва: Издания Рейнекция 1747. [AMFILOFIJ, arhim. 1885–1888. *Drevleslavânskij Kar-pinskij Apostol" XIII veka s grečeskim tekstom 1072 goda, T. 1–3*. Moskva: Izdaniâ Rejnekcîâ 1747.]

- ALEKSEEV 2013. = АЛЕКСЕЕВ, А. А. 2013. Соображения о критическом издании славянского Апостола. М. Бобрин (ур.). *Славянский Апостол: История текста и язык*. München – Berlin – Washington: Verlag Otto Sagner, 197–208. [ALEKSEEV, A. A. 2013. Soobraženîa o kritičeskom izdanii slavânskogo Apostola. M. Bobrik (ur.). *Slavjanskij Apostol: Istorîa teksta i jazyk*. München – Berlin – Washington: Verlag Otto Sagner, 197–208.]
- BICEVSKA 1984.a. = БИЦЕВСКА, К. 1984.a. Лексичките подновувања во Карпинскиот апостол, *Македонски јазик XXXV*: 373–380. [BICEVSKA, K. 1984.a. Leksičkite podnovuvaŋa vo Karpinskiot apostol. *Makedonski jazyk XXXV*: 373–380.]
- BICEVSKA 1984.b. = БИЦЕВСКА К. 1984.b. Струмички апостол од XIII век. *Акта Велјуса*: 167–173. [BICEVSKA, K. 1984.b. Strumički apostol od XIII vek. *Akta Veljusa*: 167–173.]
- BLANOVÁ; HAUPTOVÁ 1990. = BLANOVÁ, E.; Z. HAUPTOVÁ. 1990. *Струмички (Македонски) апостол: кирилски споменик од XIII век*. Скопје: МАНУ. [BLANOVÁ, E.; Z. HAUPTOVÁ. 1990. *Strumički (Makedonski) apostol: kirilski spomenik od XIII vek*. Skopje: MANU.]
- BOGDANOVIĆ 1981. = БОГДАНОВИЋ, Д. 1981. *Матичин апостол, фототипска издања*, књ. 2. Београд: Српска академија наука и уметности. [BOGDANOVIĆ, D. 1981. *Matičin apostol, fototipska izdanja*, knj. 2. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.]
- GAUPTOVA 2013. = ГАУПТОВА, З. 2013. К вопросу о соотношении служебного и дополнительного текстов старославянского Апостола. М. Бобрин (ур.). *Славянский Апостол: История текста и язык*. München – Berlin – Washington: Verlag Otto Sagner, 11–30. [GAUPTOVA, Z. 2013. K voprosu o sootnošenii služebnogo i dopolnitelnogo tekstov staroslavânskogo Apostola. M. Bobrik (ur.). *Slavjanskij Apostol: Istorija teksta i âzyk*. München – Berlin – Washington: Verlag Otto Sagner, 11–30.]
- GRABAR, B.; A. NAZOR; M. PANTELIĆ. 1973. *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića: Transkripcija i komentar*. Zagreb – Ljubljana – Graz: Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- HORÁLEK, K. 1954. *Evangeliáře a čtveroevangelia. Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- HRISTOVA-ŠOMOVA 2004. = ХРИСТОВА-ШОМОВА, И. 2004. *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция*. София: Университетско издателство »Св. Климент Охридски«. [HRISTOVA-ŠOMOVA, I. 2004. *Služebniât Apostol v slavâskata r''kopisna tradiciâ*. Sofîa: Universitetsko izdatelstvo »Sv. Kliment Ohridski«.]
- HRISTOVA 2004. = ХРИСТОВА, И. 2004. Преславизмите в апостолските четива в хрватските глаголически мисали и бревиарии. И. Гълъбов (ур.). *Преславска книжовна школа*, Том. VII. София: Академично издателство »Марин Дринов«, 42–56. [HRISTOVA, I. 2004. Preslavizmite v apostolskite četiva v h''rvatskite glagoličeski misali i breviarii. I. G''l''bov (ur.). *Preslavska knižovna škola*, Tom. VII. Sofîa: Akademično izdatelstvo »Marin Drinov«, 42–56.]
- HRISTOVA-ŠOMOVA, I. 2012. Juxtaposing Old Slavonic Apostolos Manuscripts. E. Renhart et al. (ed.). *In honorem Cătălina Velculescu la aniversară*. București: Paideia, 171–179.

- ИЛЪНСКИЈ, 1912. = ИЛЪИНСКИЙ, Г. А. *Слепченский апостол XII века*. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Собко. [IL'INSKIJ, G. A., 1912. *Slepčenskij apostol XII veka*. Moskva: Tipografija G. Lissnera i D. Sobko.]
- JAGIĆ, V. 1868. Gradja za glagolsku paleografiju. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 2: 1–35.
- JAGIĆ, V. 1893. Grškovičev odlomak glagolskog apostola. *Starine XXVI*: 33–161.
- JAGIĆ, V. 1913. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- JURIĆ-KAPPEL, J. 2005. Književni jezik u srednjovjekovnoj Bosni. S. Mønnesland (ur.). *Jeziik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo – Oslo: Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Oslo, 79–105.
- KAŁUŹNIACKI, E. 1896. *Actus epistolae apostolorum palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XI^p scripti*. Vindobonae: Apud Caroli Geroldi filium.
- KARAČOROVA 1984. = КАРАЧОРОВА, И. 1984. Лексиката на Чудовския псалтир и преславската редакция на старобългарските богослужбени книги. *Български език XXXIV, 1*: 53–61. [KARAČOROVA, I. 1984. Leksikata na Čudovskiâ psaltir i preslavskata redakciâ na starob"lgarskite bogoslužbeni knigi. *B"lgarski ezik XXXIV, 1*: 53–61.]
- KARAČOROVA 1989. = КАРАЧОРОВА, И. 1989. Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира. *Кирило-Методиевски студии* 6: 130–245. [KARAČOROVA, I. 1989. К"m v"prosa za Kirilo-Methodievskiâ starob"lgarski prevod na Psaltira. *Kirilo-Methodievski studii* 6: 130–245.]
- KODOV, 1983. = КОДОВ Х. 1983. *Енински апостол. Факсимилно издание*. София: Наука и изкуство. [KODOV, H. 1983. *Eninski apostol. Faksimilno izdanie*. Sofiâ: Nauka i izkustvo.]
- KONESKI, 1956. = КОНЕСКИ, Б. 1956. *Вранешнички апостол. Стари текстови II*. Скопје: Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«. [KONESKI, B. 1956. *Vranešnički apostol. Stari tekstovi II*. Skopje: Institut za makedonski jazik »Krste Misirkov«.]
- KONESKI, B. 1957. Ohridska književna škola. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 6–7–8: 177–194.
- KOVAČEVIĆ 1985. = КОВАЧЕВИЋ, Р. 1985. О ревизији словенског апостолског текста извршеној под утицајем грчког оригинала средним XIV века. *Polata Knigopisnaia: an Information Bulletin Devoted to the Study of Early Slavic Books, Texts and Literatures 14–15*: 100–108. [KOVAČEVIĆ, R. 1985. O reviziji slovenskog apostolskog teksta izvršenoj pod uticajem grčkog originala srednim XIV veka. *Polata Knigopisnaia: an Information Bulletin Devoted to the Study of Early Slavic Books, Texts and Literatures 14–15*: 100–108.]
- KOVAČEVIĆ; STEFANOVIĆ 1979. = КОВАЧЕВИЋ, Р.; Д. СТЕФАНОВИЋ. 1979. *Матичин апостол (XIII век)*. Увод и опис рукописа Д. Богдановић. Београд: Зборник за историју, језик и књижевност српског народа САНУ XXIX. [KOVAČEVIĆ, R.; D. STEFANOVIĆ 1979. *Matičin apostol (XIII vek)*. Uvod i opis rukopisa D. Bogdanović. Beograd: Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda SANU XXIX.]
- KULЬBAKINЪ 1907. = КУЛЬБАКИНЪ, С. М. 1907. *Охридская рукопись апостола конца XII века. Български старини III*. София: Държавна печатница. [KUL'BAKIN", S. M. 1907. *Ohridskâ rukopis" apostola konca XII veka. B"lgarski starini III*. Sofiâ: D"ržavna pečatnica.]

- KUNA, H. 1988. Mjesto i značaj Pantelejmonovog apostola među rukopisima srednjovjekovne bosanske književnosti. *Godišnjak Instituta za književnost XVII*: 9–18.
- KUNA, H. 1996. Jat u Pantelejmonovu apostolu s obzirom na njegovu grafijsku i glasovnu vrijednost. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 26: 201–211.
- KUNA, H. 2008. *Srednjovjekovna bosanska književnost*. Sarajevo: Forum Bosnae 45.
- KUNA, H.; N. GOŠIĆ; B. GRABAR; V. JERKOVIĆ; A. NAZOR. 1986. *Hvalov zbornik: Faksimil, transkript i komentar*. Sarajevo: Svjetlost.
- L'VOV 1966. = ЛЬВОВ, А. С. 1966. *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*. Москва: Наука. [L'VOV, A. S. 1966. *Očerki po leksike pamjatnikov staroslavjanskoj pis'mennosti*. Moskva: Nauka.]
- MAKARIJOSKA 2012. = МАКАРИЈОСКА, Л. 2012. Лексиката на Вранешничкиот апостол во однос на другите македонски апостоли. *Меѓународен симпозиум »Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура«*. Скопје: Филолошки факултет »Блаже Конески«: 81–103. [МАКАРИЈОСКА, Л. 2012. Лексиката на Вранешничкиот апостол во однос на другите македонски апостоли. *Меѓународен симпозиум »Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура«*. Скопје: Филолошки факултет »Блаже Конески«: 81–103.]
- MAKARIJOSKA 2015. = МАКАРИЈОСКА, Л. 2015. Лексиката на апостолотво македонската писменост од XII до XIV век, *Кирилметодиевистика* 9, 41–69. [МАКАРИЈОСКА, Л. 2015. Лексиката на апостолотво македонската писменост од XII до XIV век, *Kirilometodievistika* 9, 41–69.]
- MAKARIJOSKA, 2019. = МАКАРИЈОСКА, Л. 2019. Лексичките слоеви во македонските и српските апостоли од XII до XIV век. Ј. Радић; В. Д. Савић (ур.). *Наслеђе и стварање – Свети Кирило, Свети Сава 869–1219–2019 II*. Београд: Институт за српски јазик САНУ: 261–282. [МАКАРИЈОСКА, Л. 2019. Лексичките слоеви во македонските и српските апостоли од XII до XIV век. Ј. Радић, В. Д. Савић (ур.). *Nasleđe i stvaranje – Sveti Ćirilo, Sveti Sava 869–1219–2019 II*. Београд: Institut za srpski jezik SANU, 261–282.]
- MARTI 1994. = MARTI, R. 1994. Проблеми на значението на славјанската лексика од кирилметодиевско време. *Palaeobulgarica / Старобългаристика* 4: 23–39. [MARTI, R. 1994. Problemi na značenieto na slavânskata leksika ot kirilometodievsko vreme. *Palaeobulgarica / Starob'lgaristika* 4: 23–39.]
- MIHALJEVIĆ, M.; M. ŠIMIĆ. 2013. Preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima. М. Турк (ур.). *A tko to ide?, Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko filološko društvo, 11–23.
- MIKLOSICH, F. 1853. *Apostolus e codice monasterii Šišatovac palaeo-slovenice*. Vindobonae: Apud Guilelmum Braumüller.
- MIKLOSICH, F. 1862. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- NEDELJKOVIĆ, O. 1972. Problem strukturnih redakcija staroslavenskog prijevoda Apostola. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 22: 27–40.
- NOVOTNI 2008. = НОВОТНИ, С. 2008: Корелација меѓу некои јужнословенски апостоли. *Македонски јазик LVIII–LIX*: 65–76. [NOVOTNI, S. 2008. Korelacija meѓu nekoj južnoslovenski apostoli. *Makedonski jazik LVIII–LIX*: 65–76.]

- PENEV 1989. = ПЕНЕВ, П. 1989. Към историята на Кирило-Методиевия старобългарски превод на Апостола. *Кирило-Методиевски студии 6*: 246–317. [PENEV, P. 1989. Kъм istoriata na Kirilo-Metodievia starobъlgarski prevod na Apostola. *Kirilo-metodievski studii 6*: 246–317.]
- POLÍVKA, J. 1887. Palaeographische, grammatische und kritische Eigenthümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolus. *Archiv für slavische Philologie 10*: 106–132, 417–483.
- RIBAROVA 1978. = РИБАРОВА, З. 1978. Прилог кон карактеристиката на речничкиот фонд на македонските евангелиски и апостолски текстови. *Македонски јазик XXIX*: 105–110. [RIBAROVA, Z. 1978. Prilog kon karakteristikata na rečničkiot fond na makedonskite evangelski i apostolski tekstovi. *Makedonski jazik XXIX*: 105–110.]
- SLAVOVA 1989. = Славова, Т. 1989. Преславска редакција на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. *Кирило-Методиевски студии 6*: 15–129. [SLAVOVA, T. 1989. Preslavska redakciã Kirilo-Metodievia starobъlgarski evangelski prevod. *Kirilo-Metodievski studii 6*: 15–129.]
- SLOVNÍK 1966. = *Slovník jazyka staroslověnského I*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- STEFANOVIĆ, D. 1989. *Apostolus Šišatovacensis anni 1324*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- ŠIMIĆ, M. 2014.a. Spomenici. M. Mihaljević (prir.). *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, 23–48.
- ŠIMIĆ, M. 2014.b. Leksik. M. Mihaljević (prir.). *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, 365–392.
- TANDARIĆ, J. 1983. Hrvatskoglagoljski Apostol između Istoka i Zapada. *Croatica 19*: 155–166.
- UGRINOVA-SKALOVSKA 1970. = УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. 1970. Едински апостол во споредба со некои други апостоли. Р. Угринова-Скаловска (ур.). *1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски II*. Скопје – Штип: Македонска академија на науките и уметностите, 405–417. [UGRINOVA-SKALOVSKA, R. 1970. Eninski apostol vo sporedba so neкои други apostoli. R. Ugrinova-Skalovska (ur.). *1100-godišnina od smrtta na Kiril Solunski II*. Skopje – Štip: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 405–417.]
- VONDRÁK, V. 1893. *Glagolita Clozův. Vydal D: Václav Vondrák*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- VOSKRESENSKIJ 1879. = ВОСКРЕСЕНСКИЙ, Г. А. 1879. *Древний славянский перевод Апостола и его судьбы до XV века*. Москва: Университетская типография. [VOSKRESENSKIJ, G. A. 1879. *Drevnij slavyanskij perevod Apostola i ego sud'by do XV veka*. Moskva: Universitetskaã Tipografiã.]
- VOSKRESENSKIJ 1892. = ВОСКРЕСЕНСКИЙ, Г. А. 1892. *Древнеславянский Апостоль. Послание святого апостола Павла. Послание къ Римлянамъ*. Москва: Сергиев Посад. [VOSKRESENSKIJ, G. A. 1892. *Drevneslavânskij Apostol*”. *Poslanie svâtogo apostola Pavla. Poslanie k” Rimlânám*”. Moskva: Sergiev Posad.]
- VOSKRESENSKIJ 1906. = ВОСКРЕСЕНСКИЙ, Г. А. 1906. *Древнеславянский Апостоль. Послание святого апостола Павла къ Коринфянам 1-е*. Москва: Сергиев Посад.

- [VOSKRESENSKIJ, G. A. 1906. *Drevneslavânskiĭ Apostol*". *Poslanie svâtogo apostola Pavla k" Korinfânam 1-e*. Moskva: Sergiev Posad.]
- VOSKRESENSKIJ 1908. = ВОСКРЕСЕНСКИЙ, Г. А. 1908. *Древнеславянский Апостоль. Послания святого апостола Павла къ Коринфянам 2-е, къ Галатам и къ Ефесеянамъ*. Москва: Сергиев Посад. [VOSKRESENSKIJ, G. A. 1908. *Drevneslavânskiĭ Apostol*". *Poslaniâ svâtogo apostola Pavla k" Korinfânam 2-e, k" Galatam i k" Efesânam*". Moskva: Sergiev Posad.]

Summary

Erma RAMIĆ-KUNIĆ, Mehmed KARDAŠ

THE BOSNIAN APOSTLES: TEXTUAL AND LEXICAL RESEARCH

This paper *analyses* the textual and lexical levels of the Bosnian apostles: Giljferding's Apostle no. 14, Hval's Codex, and the Marcianum Codex. The rich comparative material, which includes the oldest preserved Slavic apostles and apostle texts in the Croatian Glagolitic missals, paints a clearer picture of the lexical composition of the text transmitted in Mediaeval Bosnia. Based on comparative analysis, it is concluded that the Bosnian apostles well preserve the lexicon of the oldest translation, but that the influence of the Preslav recension is evident in them as it is in the oldest Slavic apostles; this is consistent with the results of research confirming that the Preslav recension is the most widespread in South Slavic manuscripts. As concerns the relationship among the texts of the Bosnian apostles, a high percentage of concordance among their texts was found, while divergences are the result of the different templates on which they are based. A detailed comparison shows that the stronger influence of the Macedonian template is apparent in Hval's Codex as compared to Giljferding's Apostle no. 14 and the Marcianum Codex.

Keywords: Old Slavonic apostle, Hval's Codex, Marcianum Codex, Giljferding's Apostle no. 14, lexical, textology

Erma RAMIĆ-KUNIĆ
Language Institute
University in Sarajevo
Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
erma.ramic.kunic@izj.unsa.ba

Mehmed KARDAŠ
Faculty of Philosophy
University in Sarajevo
Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
mehmed.kardas@ff.unsa.ba